

КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра біблійних та філологічних дисциплін

Ця кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають покликання на відповідне джерело

(підпис автора)

СВЯЩЕННИКА ІВАНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ДАВИДЮКА

Магістерська робота

**ФЕНОМЕН ГРІХА ТА ПОКАЯННЯ В ПРАЦЯХ ПРАВОСЛАВНИХ
БОГОСЛОВІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

зі спеціальності 041 – богослів'я
галузі знань 04 – богослів'я

Науковий керівник:
протоієрей Павло Мельник,
кандидат наук із богослів'я, доцент
викладач кафедри
біблійних та філологічних дисциплін КПБА

(підпис)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри біблійних та філологічних дисциплін КПБА

Протоієрей Ярослав Романчук,
кандидат наук з богослів'я, доцент

«___» _____ 20__ р.

КИЇВ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ.....	6
1.1. Огляд джерельної бази.....	6
1.2. Історіографія дослідження.....	7
РОЗДІЛ 2. БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА У ХХ СТОЛІТТІ: МОРАЛЬНО-АСКЕТИЧНІ ВИКЛИКИ	9
2.1. Індивідуальне благочестя як ересь.....	9
2.2. Секуляризація суспільства та її вплив на духовний стан віруючого...	18
2.3. Гріховність сучасного суспільства та допомога церкви.....	26
РОЗДІЛ 3. ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ГРІХА БОГОСЛОВАМИ ХХ СТ.	35
3.1. Сутність гріха: богословський аналіз.....	35
3.2. Наслідки гріхопадіння та їх осмислення богословами ХХ століття...	45
3.3. Подолання гріха: способи та наслідки.....	53
РОЗДІЛ 4. ПРАВОСЛАВНИЙ ДОСВІД ПОКАЯННЯ . СУЧАСНА ПРАКТИКА.....	61
4.1. Покаяння як заклик до духовного життя.....	61
4.2. Пастирські аспекти покаяння.....	70
4.3. Літургійне, сакраментальне та особистісне вираження покаяння у житті сучасного християнина.....	79
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	92

ВСТУП

Актуальність. Ми живемо в суспільстві нових вчень і нових напрямів, в час новітньої інформаційної ери, яка дає нам все нові й нові виклики. Сьогодні є часом нових можливостей, але і, що немало важливо, час нових випробовувань.

Неважко зараз помітити, що з кожним днем людство відходить все далі від свого Творця. Звичайно, ми можемо знайти дуже багато відмовок того, що це не є правдою і т.п. Але, якщо свідомо поглянути на події, які відбуваються у нашій сучасності, прийдемо до висновків, що все ж ми збилися з істинної дороги. І, ось, коли це розуміння приходить до нас, ми починаємо шукати джерело цілющої води.

Здебільшого праці святих Отців Церкви для сучасних поколінь є не дуже зрозумілими, адже, як нам відомо, усі святі писали для тих людей, які їх оточували, вживаючи приклади чи пояснення, які для сучасності є здебільшого незрозумілі. Тому ця робота покликана дати відповіді на поставлені питання, черпаючи інформацію від максимально наближених до нас джерел, а саме східних богословів, які проживали у минулому столітті та в сьогодні, які є найближчими до сучасних цінностей та викликів нашого суспільства.

Варто також розуміти, хоча світ і так різко змінюється, і те що було звичним і актуальним ще декілька років тому зараз, старе і непотрібне. Церква залишається незмінною у своєму вченні та у своїх догматах, але щодо питань порядку та дисципліни все набагато ліберальніше. Тому, що метою церкви не є виховати суспільство рабів, які будуть ніби роботи запрограмовані на одну дію та зовнішній вигляд. Мета Церкви – привести людину до спасіння. Підхід до кожної людини різний і унікальний, оскільки, всі люди особливі та виняткові. Тому, погляд на стан – це погляд на людську природу з якою людина неабияк ототожнюється.

Мета дослідження полягає в системному розгляді та аналізі біблійних та святоотцівських засад щодо гріха та шляхів покаяння в Церкві в контексті богословської спадщини сучасних богословів та богословів минулого століття,

а також дати теологічну оцінку можливостей людини у пошуках істинного покаяння та виходу її із стану занепаду, тобто гріха, на основі вчення Православної Церкви в поясненнях сучасних богословів.

Сформульована мета передбачає розгляд низки **дослідницьких завдань**:

1. Охарактеризувати розуміння індивідуального благочестя;
2. Показати стан гріховності секуляризованого суспільства;
3. Зробити богословський аналіз сутності гріха та його наслідків;
4. Розглянути можливість покаяння як заклику до духовного життя та охарактеризувати пастирський вплив щодо покаяння;

Об'єктом дослідження є богословська спадщина, яка була опублікована на протязі XX-XXI століття і є доступною на теренах нашої держави.

Предметом дослідження є сутність та значення гріха, його наслідки, шлях, який долає людина у пошуках покаяння, а також досвід покаяння, про який навчають нас православні богослови.

Практичне значення магістерської роботи, полягає в можливості її застосування для професійної діяльності викладачів морального богослів'я, учителів християнської етики, студентів-релігієзнавців, представників релігійних організацій та просто читачів які цікавляться даною тематикою.

Наукова новизна. Полягає у тому, що робота покликана показати досвід богословів саме XX-XXI століття, які у широкому форматі є доступними, або ж популяризованими у наших регіонах та висвітлити відношення до шляхів зміни людини як основи та фундаменту християнського життя, прослідковуючи причинно-наслідкові зв'язки у зміні розуміння своєї занеपालості та шляху перебудови, зміни у кращий бік. Також розкриває можливості використання цього досвіду в теперішніх умовах, що накладає основну матрицю на сучасні твердження та розкриває ряд питань, які стосуються особистісної зміни людини.

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, чотирьох розділів, перший розділ містить два підрозділи, другий розділ – три підрозділи,

третій розділ – три підрозділи, а також четвертий, який теж містить три підрозділи, висновків та списку використаних джерел та літератури.

Перший розділ присвячений розгляду джерельної та літературної бази. У ньому аналізуються найголовніші праці, які використовувалися для написання цієї роботи. Другий розділ містить три підрозділи, в яких розглянуто найбільші сучасні виклики: пієтизм, секуляризація та стан гріховного занепаду. Третій розділ містить також три підрозділи, торкається всіх аспектів, що стосуються розуміння гріха, його осмислення, наслідки та шляхи до подолання. Четвертий розділ містить у собі три підрозділи і він цілком присвячений розгляду питань, що стосуються покаяння, тобто особистісний досвід, який пропонується сучасними богословами, також піднімається питання про вплив пастиря на особу, що кається та вираження літургійного, сакраментального та особистісного покаяння.

Закінчується робота висновками, в яких підведено підсумки дослідженої теми. Наприкінці подано список використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

1.1. Огляд джерельної бази

Тема роботи безпосередньо пов'язана із Священним Писанням: Старого та Нового Завітів, тому при написанні безпосередньо використовувалась Біблія в українському перекладі Святішого Патріарха Філарета [1]. Це видання Біблії українською мовою вважається кращим богословським виданням, що неодноразово із виправленнями перевидавалося.

Оскільки робота висвітлює питання стану гріхопадіння та шляху до покаяння, а також його розуміння Церквою, то у роботі використовуються дотичні теми з цього питання звертаючись для уточнення до підручника «Вступ до Богослів'я» (катехизис), упорядником, якого є Костянтин Москалюк [2]. Також для уточнення деяких звернень у молитвах, які у вжито написані роботи використано Молитовник виданий управлінням УПЦ Київського Патріархату[3].

Тема сучасних викликів у православному Богослів'ї, а також усього, що стосується гріха та шляхів покаяння, як було сказано попередньо, є дуже широкою та важливою в православному богослів'ї. В магістерській роботі, тема якої має сучасну специфіку написання, автор максимально задіював праці православних богословів сьогодення, які мають актуальність для сучасної людини. Через що у магістерській роботі були використані твори отців та святих, а також інших сучасних теологів Православної Церкви, що найбільш відповідають поставленим дослідницьким вимогам та завданням, а саме твори таких особистостей Церкви як митрополита Сурожського Антонія, Сербського богослова, який спеціалізувався у сфері догматичного богослів'я архімандрита Іустина Поповича [10,11,12], а також Христоса Яннараса, одного з провідних богословів Греції.

Використані твори несуть, або ж загальні, або опосередковані тлумачення проблем, які піднімаються у написанні роботи. Твори митрополита Антонія Сурожського, які використані не лише у типовому паперовому форматі, але і у посиланнях на електронні джерела: «В Им'я Отца и Сина и Святого Духа» [5],

книга-збір проповідей, у яких митрополит Антоній характеризує властивості гріховного стану, а також повчає, якими повинні бути шляхи до покаяння. «Об исповеди» [6], «Пастирство» [7], «Человек перед Богом» [8], «Школа молитвы» [9], «Духовность и духовничество» [69], «Смерть» [70], «О покаянии» [71], праці, в яких вищевказаний автор навчає у різних актуальних питаннях, які виражені у цій роботі. Також важливими працями у цій роботі є дослідження Христоса Янараса, в яких він піднімає тему «індивідуального благочестя», а також проводить досконалий богословський аналіз цього питання [4,13].

1.2. Історіографія дослідження

Тема магістерської роботи однозначно має подвійний конструктив, адже вона поєднує дві проблеми, які є з однієї сторони взаємопов'язані, а з іншої цілком незалежні, хоча і мають перехідні наслідки від першої до другої, які розглядаються у цій роботі, а саме богословський аналіз гріха його властивості, наслідки та сучасні виклики. А також аналізується покаяння, а саме його перші прояви, вплив і значення для людини у сучасному суспільстві. Відповідно, сфера наукової розробки досліджуваної проблематики надзвичайно розвинена та вивчена, однак, при дослідженні цього питання було використано найкращі праці сучасних богословів, що адаптовані для інтелектуальних вимог теперішньої людини. До цього списку слід додати дослідження таких провідних богословів: блаженнішого митрополита Епіфанія [14], праці митрополита Іларіона Алфеева [15,34,35], українських богословів таких як протоієрей Євген Заплетнюк [16], викладач КПБА Віталій Володимирович Шевченко [22], протоієрей Олег Давиденков [29], протоієрей Григорій Дьяченко [30,31]. Із цих досліджень було виділено та використано головну концепцію пояснення гріха та шляхів покаяння. Саме це допомогло краще зрозуміти критерії гріха та його специфіки у різних баченнях теологів.

Не менш знаними та впливовими є богословські трактати видатного теолога, митрополита Пергамського Іоана (Зізіуласа). Висота його богословської думки, філософський підхід до розробки питання є вражаючими. Митрополит торкається питань буття Бога як основи і моделі онтології людини,

та питання еклезіології у таких своїх працях: «Общениа и инаковость» [38], «Бытие как общение: Очерки о личности и Церкви» [39]. До цього слід віднести таких авторів: ігумен Анатолій (Берестов) [68], протоієрей Олександр Шмеман [23,59,60,61,62,63,64], (багато робіт якого перевидається до сьогоднішнього часу й вважається сучасними богословами найкращим дослідженням, присвяченим проблематиці секуляризації і літургичного богослів'я), також у цікавому стилі написано дослідження Василя Велтісова «Гріх, його походження, сутність та наслідки» [28], архімандрит Клеопа Іліє [74], архімандрит Кипріан Керн [73], митрополит Ієрофе й Влахос і його праця «Православна психотерапія» [31], протоієрей Миколай Сахаров [58], комплекс повчань старця Паїсія Святогорця [54,55,56], архімандрит Софроній Сахаров [59], митрополит Каліст (Уєр) [45,46,47], Олексій Нєстерук [76], Іоан Кронштадський [38]. Змістовним є також дослідження протоієрея Петра Шумова «Дев'ять бесід про покаєння»[65].

Другорядну роль у дослідженні відіграли окремі напрацювання таких сучасних християнських світових богословів: Володимир Лоський [50,51], архімандрит Лазар Абашидзе [49], архімандрит Платон Ігумнов [57], Петро Флорєнський [66], Георгій Флорєвський [67], ієромонах Іов Гумєров [72], архімандрит Нектарій Антонопулос [52], диякон Андрій Кураєв [75], ігумен Никон Воробйов [53], священник Георгій Кочєтков [48], архімандрит Захарія Захару[43], архієпископ Іоан Шаховській [39]. Автори цих праць щиро діляться з читачем власним досвідом, пропонуючи часто несподівані й неординарні способи подолання складних ситуацій і свіжий погляд на, здавалося б, складні проблеми.

2. БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА У ХХ СТОЛІТТІ: МОРАЛЬНО-АСКЕТИЧНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

2.1. Індивідуальне благочестя як єресь

Богослів'я ХХ століття зіштовхнулося з багатьма викликами сучасності, які постали перед церквою у різних формах свого індивідуального буття. Одною із таких форм виступає «індивідуальне» благочестя, тобто пієтизм.

Під назвою «пієтизм» сучасні богослови трактують як один із лютеранських релігійних рухів, який сформувався у Німеччині, що характеризується наданням особливої значущості особистого благочестя, релігійним переживанням віруючих, відчуття живого спілкування з Богом, а також відчуттям постійного перебування під суворим і пильним «Божим оком». Виник як реакція на духовне охолодження в церквах.

Однією з головних причин виникнення самого пієтизму стало те, що богослів'я було важко або ж і зовсім незрозуміле для широких верств населення. А завдяки тому, що пієтисти широко нехтували догматикою, то він з легкістю ввійшов у протестантизм, Римо-Католицьку Церкву і, зокрема, в православ'я.

За словами Георгія Флоровського індивідуальне «благочестя», або ж пієтизм уперше явно проник в православ'я під час церковних реформ Петра I наприкінці XVII століття, який здебільшого намагався повторити протестантські моделі церковного устрою. На митрополичій кафедрі, у цей час, перебував Феофан Прокопович, який був яскравий прихильник протестантської схоластички. Професор у своїй праці вказує, що вказаний святий не те що приєднався до даної течії, а цілком належав до неї, більше того, його твори цілком вписувалися в історію німецького реформованого богослів'я [Флоровский Г., прот., 2009, с.125].

Досліджуючи систему викладу наук Феофана, Флоровський зауважує, що у даних працях немає вчення про Церкву. Визначення Церкви він дає явно недостатнє. «Бог захотів вірних Своїх, відновлених через Христа, об'єднати в якесь громадянство або республіку, що і називається Церквою, – щоб тим

краще свої пізнавали своїх, взаємно допомагали один одному, відчували спільну радість, і з Божою поміччю захищалися проти ворогів» [Флоровский Г., прот., 2009, с. 125-126].

Також однією з важливих думок проникнення пієтизму у Східну Церкву, вважають захист православ'я від протестантизму та окатоличення східних церков. У чому саме полягає цей захист? Все сходилося до того, що православні богослови, використовуючи різні методи боротьби, з цими викликами починали протидіяти їм їхніми ж засобами. Про такі випадки розповідає грецький філософ-богослов Христос Яннарас. У своїй книзі «Істина і єдинство Церкви» він пише: «У боротьбі на два фронти православне богослів'я, з метою захисту свого передання і істини, починає використовувати зброю своїх супротивників, застосовуючи аргументацію, знайдену на Заході в ході релігійних суперечок. Воно переймає тактику і спосіб мислення «конфесійних» богословів Заходу і виражає себе в «сповідання віри», зміщуючи центр власної релігійної самосвідомості з літургійного життя і безпосередньої даності досвіду в сторону декларації ідейних позицій і доктринальних положень»[Яннарас Х., 2006, с. 32-33].

На перший погляд, нам може здаватися, що пієтизм немає жодного відношення до гріха. Адже, що може бути поганого у тому, що людина хоче осягати Бога у своєму житті, здійснюючи добрі справи, щоденно аналізуючи себе чи удосконалюється у власній доброчесності. Так, дійсно проблема не поставала би так гостро, якби людина у своєму удосконаленні індивідуальної благочесті не протиставляла би себе догматиці православної церкви. Адже, у даному розумінні протиставлень людина змінює інтелектуальне і абстрактне розуміння Бога на практичне виконання добрих вчинків, активного благочестя. Більше того, звертаючись до практичного аналізу самого себе, людина аналізує себе з погляду біблійного життя, а саме, застосування Біблії і її морального життя у практичній площині, тобто у емоційних піднесеннях під час молитви та розриві між людиною і всіма світськими розвагами. Тому, з погляду життя

Церкви, це виглядає, як абсолютний церковний сепаратизм. [Яннарас Х.,2003,102 с.]

З точки зору пієтизму, пізнання Бога відбувається зі сторони переродження людини перекручене і висвітлене як втілення морального буття людини у житті співвідносячи його до життя євангельського, більше того, вони висвітлюють це як переживання емоційних та божественних істин. Тому, виходячи з даної точки зору пієтизм виявляє себе як містичне благочестя і зрештою як форма опозиції щодо пізнання.[Яннарас Х., 2003,103с.] Внаслідок позиціонує себе як «адогматизм» у тій мірі, що у пієтизмі скасовуються всі догматичні визначення віри, та виконують підміну догматів їх оманливими індивідуальними почуттями. Також пієтизм розглядає практику благочестя як суттєву частину релігійних почуттів. Тому, і зараз, у різних видах та формах пієтизм чинить надзвичайно великий вплив на духовне життя церкви. Нерідко пієтизм не виступає прямо проти догматичних істин, нібито визнає їх, однак, на духовне життя його послідовників усі ці істини не мають ніякого впливу, залишаються для них «мертвою буквою».

Здебільшого вчення Церкви для даного руху не відіграє жодної особливої ролі. Розглядається це вчення як щось вторинне — чи то зібрання морально очищених індивідів, чи то допомога і доповнення до персонального релігійного відчуття. Церква починає слугувати «релігійним потребам» людей, індивідуалістичним, емоційним та психологічним прагненням.

Розглядаючи теологічні відмінності, пієтизм підриває, якщо не взагалі відкидає онтологічну істину єдності Церкви й особистісного спілкування. Тобто, він підходить до справи спасіння у Христі як до індивідуальної події, власної життєвої перспективи.

Один із російських богословів, священномученик Іларіон Троїцький, влучно зауважив: «Для православних християнство – це не якесь абстрактне філософське чи моральне вчення. Християнство – це Церква, і поза Церквою ніяке християнство неможливе» [Иларион (Троицкий), архиеп., 2007. 25-28с.]. Виходячи з цих слів, ми розуміємо, що спасіння є дією в лоні Церкви як

Боголюдського організму, Тіла Христового. З цих слів можна зробити висновки, що Христос спасає не кожну окрему людину, але Церкву як єдине ціле, як своє тіло. Чому явно пієтизм противиться. Тому лише у Церкві можна досягти єдності з Богом, започаткувати Богоспількування і приєднати себе до Тіла Христового у Євхаристії. Протоієрей Олександр Шмеман пише: «Перебувати у Христі – це означає перебувати й жити в Церкві, яка є Христовим Життям, провіщена й дарована людям і яка й тому живе»[Шмеман О. протоп., 2015. 147с.]. Спасіння, виходячи з цього, є діяльною особистою участю у соборному тілі Христовому, тобто у Церкві, де вона спасається попри те, що вона є індивідуально недосконалою, де відновлюється її цілісність і неушкодженість, де її гріх перетворюється на можливість отримати через покаєння благодать і любов Божу. «Христова ж любов, – пише протоієрей Олександр Шмеман, є початок, зміст і мета життя Церкви і любов, по суті, є єдиною – бо охоплює всі інші ознаки Церкви: «З того знатимуть усі, що ви Мої ученики, якщо будете мати любов між собою» »(Ін.13,35)[Шмеман О. протоп., 2015. 147с.]. Тому, любов у Церкві є Її суттю святості, бо вона «влилася у серця наші Духом Святим», суттю єдності Церкви, яка «будує себе в любові»(Еф.4,16). Тому, у Церкві індивідуальне виживання перетворюється на особистісне життя в любові та спілкуванні.

Для пієтизму ж взагалі не існує онтологічної істини про єдність та єдиність Церкви. Він не сприймає сутність людського життя як особистісну співбуттєвість, і спілкування в любові як преображення смертної індивідуальності до вічного життя. Як зазначає Х. Яннарас: «Етика пієтизму спотворює літургійний та євхаристійний етос (моральність) Церкви, єдність життя і спілкування тих, хто кається, і тих, хто досяг досконалості, святих і грішників, перших і останніх, вона неминуче перетворює Церкву на конвенційну (за згодою) інституційовану корпорацію людей, що сповідують індивідуальну релігійність» [Яннарас Х., 2003. 104с.]

Отже, на цьому шляху пієтизм досягає результату практично протилежного до свого початкового задуму. Прагнучи позбутися крайнощів

релігійного інтелектуалізму, він переходить у інші крайнощі, він відмежовує практичне благочестя від істин та одкровень церкви. Внаслідок чого, індивідуальне благочестя надає перевагу особистісній моральності, значно зменшуючи вагу дії Церкви, що призводить до абсолютного викривлення християнського віровчення. Адже, будь-який єретик, або ж узагалі іновірець, який немає жодного відношення до християнства, може жити благочестивим життям, дотримуючись моральних норм етикету, то в такому випадку між Церквою та іншими, будь-якими релігійними організаціями, зникають усі межі.

Отже, у такому випадку виникає інша проблема, у людини з'являються ідеї про «спасіння за межами Церкви». Тобто, відмовившись від церковного життя, людина, яка направила шляхом індивідуального спасіння просто не досягне його. Оскільки, хоч і у Священному Писанні говориться про те, що людина, яка не пізнала Писання буде судитися за совістю (Рим. 2:14-16), проте ті, хто сповідують пієтизм, знають про Церкву, про те, що спасіння поза Церквою немає, але вони цілком свідомо відкидають це розуміння. Підходячи до спасіння з такого ракурсу, ми можемо зробити висновки, що ці ідеї не мають жодного відношення до святоотцівського вчення, яке припускає можливість спасіння грішників, які потрапили у пекло, лише за молитвами Церкви і живих вірних. Звичайно, говорячи про спасіння поза межами Церкви, ми не можемо не задуматися про тих людей, які знаходяться поза її межами. Якщо ж навіть можна сказати, що спасіння можливе для тих, хто знаходиться поза Церквою, то звідси ніяк не виходить, що спасіння в принципі можливе без Церкви і по мимо Христа, що існують якісь інші способи спасіння. Ми не можемо стверджувати, що ті, хто під час свого земного життя, знаходився поза Церквою, не спасуться. Але якщо вони і спасуться, то, звичайно, що це відбудеться не завдяки, а в супереч своїм заблудженням, спасуться саме через Церкву, через Христа, навіть, якщо їх зустріч відбудеться уже за межами земного життя [Давиденков О., прот., 2017. 497с.].

Пієтизм вважає, що шляхом індивідуальних зусиль, будь-яка людина може отримати спасіння за межами Церкви. Тому, благочестя у даному випадку

втрачає свій онтологічний зміст. Більше того, істина й віра розділяються між життям та вчинками, які сприймаються як і будь-яка інша світська ідеологія. Ця ідеологія за словами Христоса Яннараса є «розрізняння між спогляданням і дією між істиною та життям, між догмою та моральністю і перетворюється на шизофренічну роздвоєність» [Яннарас Х., 2003, 104с.]. Що має на увазі даний богослов? Насамперед те, що життя Церкви підпорядковується вимогам моральної покори та релігійного обов'язку, що неодмінно призводить до того, що виконання моральної етики лише спотворює Церкву та її вчення, а саме. перетворює церковні критерії на суспільні вимоги щодо життя людини, що призводить до викривлення великої таємниці обоження, і робить її лише як раціональну суспільну необхідність. Етика пієтизму спотворює євхаристійний та літургійний етнос Церкви, а також єднання та спілкування людей, які каються і тих, які перебувають у досконалості, святих і грішників. Професор Олександр Шмеман вважає: «Значення грішного світу в тому, щоб в ньому запанував поділ, відокремлення усіх від усіх, якого не може здолати природна любов декого до декого, і яка торжествує в останньому відокремленні – в смерті» [Шмеман О. протоп., 2015, 148с.]. Таким чином, пієтизм перетворює церкву на збір людей, які просто прийшли задовільнити свої особисті моральні потреби, а саме індивідуальне благочестя.

Завдяки цьому на пряму релігійності, надзвичайно велика кількість людей перестали сприймати Церкву як щось особливе. Вони почали сприймати її як щось, що має виконувати потреби людини, насамперед, які жодним чином не мають відношення до духовності, оцінюючи діяльність Церкви з погляду соціальної доцільності, прирівнюючи до світської освіти, системою пенітенціарної опіки, або ж, навіть і поліції. Таким чином, наслідком цього підходу до сутності Церкви є те, що її почали сприймати як і будь-яку іншу систему світської бюрократії. Тому, Вона починає слугувати для людей і, насамперед, для їх грішних потреб, як структура конвеційної форми згуртування особистих індивідумів людини у окрему інституцію. Про що яскраво апелює нам катехизис Православної Церкви, у ньому вказується, що

«Церква – це боголюдський організм, містичне тіло Христове, а вже потім земна структура, яка, втім, є обов'язковим виразником і складовою Церкви в цілому, адже лише тут людина має здатність скористатися тим, що задля неї звершив Спаситель» [Москалюк К., 2016, 78с.].

Звичайно, що говорячи про «індивідуальне благочестя» як про ересь, ми не можемо оминати справу моральної асиміляції ересей. Наслідком чого повстає, так званий рух любові, який виступає за об'єднання різних конфесій попри те, що ці ж конфесії мають між собою різні догматичні вчення, що їх і розділяють. Важливо також зазначити, що даний рух все ж таки має своє історичне підґрунтя, якщо зазначити, що базується він не на догматичному благочесті, а саме на пієтизмі. Важливо зазначити те, що відрізняє Церкву від ересі не полягає у якихось академічних визначення чи формулюваннях, це те, заради чого людина живе у Боголюдському організмі. Тобто, мова йде про реалізацію життя за прикладом Пресвятої Трійці. Тому, догмат у православній Церкві це є межа, це та можливість допуску грішності людини, але яку Церква ніколи не перетинає, більше того, Вона забезпечує життя в істині, та чинить надзвичайний опір спотвореності та смерті, зображуючи людину насамперед як образ Божий.

Тому, коли з церковного життя вилучається такий фактор як благочестя, а більше того, коли цей фактор спотворюється, і перетворюється на особисте, або ж на індивідуальне досягнення, тоді будь-який сектант, або ж еретик, який прожив благочестиве життя, може виявився не менш добродішним, ніж християнин. Саме тому, втрачається безцінний зв'язок між істиною і благочестям. Після цієї втрати людина втрачає здатність тілесної участі у Божому житті, Воскресінні та в безпосередньому Богоспількуванні. Через це моральне вдосконалення життя людини припадає лише на традиції та асиміляції життя між різними конфесіями [Яннарас Х., 2003, 107с.] Тому, ті розбіжності, які виникають між ересею та істиною, є не що більше, як пусті слова. Більше того, чужими вони виявляються не лише для життя та смерті, а і для самого благочестя як такого. Кажучи про ересь, що вона є плодом гордині,

цієї причини падіння ангелів. І наслідки падіння нею дуже схожі з наслідками падіння злих духів, вона затьмарює розум, робить жорстоким серце, на саме тіло розливає свою отруту, вводить в душу вічну смерть. Вона не здатна до смирення. Тому, зрозуміло, чому християнські конфесії шукають зближення або ж єднання, адже на фоні історичного процесу, усе, що їх об'єднує – це лише релігійні звичаї та християнські традиції. Звичайно, що факти об'єднання пропагуються на засадах поваги до релігійних звичаїв та теоретичних постулатів, але, на жаль, більшість цих же традицій та звичаїв є асимільованими до практичного життя тих чи інших релігійних об'єднань. Тому, якщо політичні мотиви не грають головну роль при об'єднанні, то головними поштовхами для цього виступають причини, які перелічені вище.

Найбільш цікавим виступає те, що ці умови та чинники у релігійному житті виступали завжди, адже вони власне притаманні для грішного буття людини, які є складовою Церкви. Отже, якщо докорінно поглянути на ці причини, то для життя Церкви вони не несуть якоїсь реальної загрози, і в жодному разі вони не зможуть нанести шкоду для істини та буття Церкви, звичайно, якщо ми усвідомлюємо їх гріховність. Загрозу для церкви насамперед несе ересь, такою ерессю і є пієтизм. Адже, пієтизм – це ересь у царині еклезіології. У своїй суті він підриває істинність і буття Церкви, відкидаючи справу спасіння від церковної до особистої, цим же він відкидає самого Христа. Чому яскраво у своїх працях протистоїть Христос Яннарас, він пише: «Єдність, тобто Церква, дарується людям в момент втілення Христа. Христос об'єднує у Своїй особистості божественну природу з людською. Це означає, що Божество і людство знаходять «у Христі» загальний спосіб існування, і цей спосіб складається в єдності, у «взаємний обмін властивостей» осіб, в спілкуванні любові»[Яннарас Х., 2006, с.18].

Найбільш страшне у пієтизмі є те, що він відкидає онтологічне буття Церкви, більше того, він відкидає це навіть не задумуючись у чому ця істина полягає. Пієтизм просто ігнорує цю істину, роблячи її сторонньою у спасінні людини, віддаючи її до компетенції автономного «шкільного» богослів'я. Він,

зберігаючи формальність догматизму, є мертвим і чужим до життя екзистенційного досвіду.

Отож, виходячи з усього вище сказаного, ми приходимо до розуміння, що пієтизм у жодному разі не може бути якимось самодостатнім феноменом.

Такі твердження ставлять перед богослів'ям нові виклики та проблеми у сучасному житті церкви. Якщо ми звернемо свою увагу на західну цивілізацію, яка за своє існування досягла світового визнання, то можемо побачити таку рису, захід на перший план у всьому висуває індивідуальність. Ця течія не оминає Церкви, але, якщо ми будемо висувати на перший план культ індивідуума, то яка тоді залишається місія Церкви на Землі? Відповідь на це питання береться дати священномученик Іларіон Троїцький. Він стверджує, що: «Церква досягає цілей свого існування за якими вона як спільнота живе і управляється на землі. Через це вважається, що якщо ми скажемо, що істина Церкви за перевагою перед усіма іншими відноситься до самого життя істинного християнина, то це визначає не тільки його віру, але і саме життя» [Иларион (Троицкий), архиеп., 2007 с.27].

На основі цих слів, констатуємо, що життя людини, яке виноситься поза Церкву немає свого цілковитого існування, життя не є повним у розумінні єдності з Богом. Тому, що Церква виступає не лише як структура, яка здійснює нагляд за моральним і духовним життям людей, але і як процес, у якому відбувається єднання людини з Богом. Тому, Церква у своєму бутті має назву Боголюдського організму. Отже, якщо ми винесемо із цього організму індивідуальне «благочестя», що ж тоді відбувається, а відбувається тут насамперед руйнація усього, що веде до спасіння. Адже, у пієтизмі, людина, яка хоче досягти повного благочестя, відкидає участь Живого Бога у своєму прагненні. Тому, людина вважає, що Церква не відіграє ролі у цьому прагненні. Звідси зрозуміло, що така особистість цілком руйнує догматичну сторону життя Церкви, яка стверджує, що спасіння відбувається виключно через Церкву, яку заснував Сам Ісус Христос, про що явно сповіщає євангеліст Матфей.(Мф.16:18)

2.2. Секуляризація суспільства та її вплив на духовний стан віруючого

Духовний стан віруючої людини, відносно її життя, полягає у багатьох аспектах, які зазвичай накладають явний слід на ті чи інші події, які відбуваються власне у її житті. Тому, православний християнин на своєму шляху зустрічає речі, які не тільки вводять його в оману, але і дуже часто відвертають увагу від Бога. В історії християнства виділялося багато різних спотворень вчення, не оминули такі виклики і сучасних богословів, і їх попередників. Боротьба віри і невіри проходить через всю історію християнства. Так було вже тоді, коли сам Господь був на землі, і всім своїм життям і особистістю світив світу, але це світло, що виходило від Христа, порушувало у людей їх духовний стан, що полюбили темряву більше світла.

Одним з таких викликів у сучасній історії являється секуляризація. Навколо цього, можливо, не всім зрозумілого слова, останнім часом твориться багато «шуму». Рідко хто замислюється, що історія людства не знала такого поняття раніше. Тому, природньо, виникає питання, що спонукало до його появи? Коротка історична довідка свідчить, що цю ідею секуляризації використовували комуністи в Радянському Союзі, які запозичили її з епохи Просвітництва, а філософи епохи Просвітництва запозичили її від баптистських пасторів в XVIII столітті, які страждали від традиційної Церкви, котра була тісно пов'язана з державою. Внаслідок такого становища, була розвинута ідея, що церква повинна бути відокремлена від держави. Знову ж таки, термін «секуляризація» вживають в іншому значенні, коли держава приймає на себе функції публічної сфери суспільства, в деяких випадках це стосується також і Церкви, які зазвичай їй не належать. Існує третє визначення таке, як «секуляризація населення», під яким розуміють спад релігійної активності та надзвичайно велике кількісне зменшення членів Церкви, що несе під собою зменшення християнського впливу, християнських цінностей та певних своєрідних форм у житті суспільства. Тобто, це розуміння трактується ніби як Бога немає, Його просто не існує, і люди вільні думати, що вони можуть чинити

на свій розсуд, така своєрідна вседозволеність, яку і ми можемо спостерігати сьогодні. Адже, у такому випадку, просто немає того, хто каже, що добре, а що погане, тоді людина стає сама собі законом і впроваджує в життя такі правила, які вважає за потрібне.

Також, важливо зазначити, що представлений рух виник у Європі, хоч він поширений по світу, але осередок на сьогоднішній день залишається у там же.

Ми чуємо звинувачення в секуляризації на адресу сучасного світу і суспільства. За словами протоієрея Олександра Шмемана ця течія суспільства надзвичайно сильно шкодить церковному життю, у своїх статтях він пише: «Тільки духовно незряча і абсолютно байдужа людина заперечуватиме, що при всіх, головним чином зовнішніх і матеріальних, успіхах нашої Церкви зсередини загрожує глибока небезпека – секуляризм»[Шмеман А., протпр., 2007, с.72].

Виникає питання, чому богослови сучасності бачать у цій течії великі загрози перед суспільством? Тому, що шлях віри був і залишається шляхом цілковитої віддачі себе Богу як вищій Правді, інакше кажучи, шлях віри важкий для тих, у кого немає внутрішньої цілісності. Буває, звичайно, і так, що у людей виникають сумніви, що впливають з обмеженості нашого розуму, постають труднощі, як вмістити в нашу свідомість те, що перевершує силу розуміння у нас. Але сумніви, неминучі для тих, чи інших умов, які самі по собі не є гріховними, такими вони стають тоді, коли ми, піддаючись їм, перестаємо шукати істину в її повноті, заспокоюємось духовно і застигаємо в своїх сумнівах.

Щодо секуляризму, то він у собі несе зміну світобачення, тобто заміну образу життя в якому основні аспекти людського буття не співвідносяться з релігійними поглядами людини, її вірою та стилем життєвих співвідношень релігії та світу. Тобто, секуляризм замінює у житті людини релігійність на інші світські течії, або ж, зовсім, залишає людину без релігійних поглядів. Тому, виникає такий своєрідний відрив культури від Церкви. Але, знову ж таки, такий відрив виглядає як річ, яка неможлива у нашому суспільстві, адже розбіжність

віри і знання є вигадка тих, хто бореться проти віри в Церкву, вся сучасна культура так глибоко пов'язана в своє коріння з християнством, що її не можна відірвати від християнства. Не можна цим сказати, що немає таких «точок», в яких знання і культура важко поєднані з християнством. Дивуватися цьому нічого: починаючи вже з XIII ст. чим далі, тим сильніше і гостріше розвивалася у християнських народів ідея секуляризму і автономії розуму. Тому, багато в сучасному знанні пов'язано з цим отруйним противленням Церкви, але по суті, ні наука, ні філософія, ні мистецтво не можуть відкидати християнства. [Зеньковський В., прот., 1957, с.4-6]

Тому, на сьогоднішній день, на жаль, богослів'я для багатьох християн сприймається як інтелектуальна абстракція, яку не можна практично застосувати. Протоіерей Олександр Шмеман зауважує, що богослів'я, відчужене від богослужіння, стало «інтелектуальною грою, до якої народ Божий – і клір і віряни – повністю байдужі. В нашій сьогоднішній Церкві професійні богослови складають так званий пролетаріат і – що найгірше – погоджуються з таким становищем. Богослів'я перестало бути живою свідомістю і усвідомленням Церкви, її осмисленням себе та своїх проблем. Воно перестало бути пастирським в значенні надання Церкві основних і спасительних норм; перестало бути містичним в значенні надання народу Божому знання про Бога, яке було б справжнім змістом вічного життя. Богослів'я, відчужене від Церкви, і Церква, відчужена від богослів'я, – ось перший аспект сьогоднішньої кризи» [Шмеман А. протопр., 2012, с. 65-66].

Отже, причиною секулярної автономно-антропоцентричної релігії, розриву між богослів'ям і духовністю, між догматом і особистим досвідом, між вірою і молитвою, є відчуження богослів'я та богослужіння. Цей розрив призводить до того, що богослужіння перестало бути переживанням соборного євхаристійного акту. Відбувається трансформація християнина як члена Тіла Христового й громадянина Царства Божого в мирянина, тобто людину «світську» в загальноприйнятому значенні цього слова. Мова йде про радикальний розрив між реалізацією істинного життя за образом Святої Трійці

та підпорядкованістю фрагментаризованому способу існування грішної людини. Тому, так звана «практична побожність не свідчить нині ані про правдивість, ані про хибність чийогось життя. Догма не править за «визначення», внаслідок чого руйнуються ті межі, в яких можливо зберігати й відтворювати досвід Церкви. Християнське благочестя втрачає будь-який зв'язок із нашим досвідом пізнання істини Бога-Трійці, втілення Слова та сили Святого Духа, істини, що становить сутність життя членів Церкви. Коли благочестя перестає бути фактом церковного життя й перетворюється на індивідуальне моральне досягнення, будь-який єретик, або навіть нехристиянин, може виявитись аж ніяк не менш добродійним, аніж «християнин». Благочестя постає цілком уніфікованим способом релігійного буття, неодмінно релятивізуючи, ба навіть асимілюючи розбіжності між відповідними «конфесіями» й традиціями як такими, що мають спільну мету – моральне «вдосконалення» життя людини» [Яннарас Х., 2006, с. 106-107]. Такий стан речей можна назвати секуляризмом. «Коли благочестя Церкви переноситься у площину індивідуальної етики й відокремлюється від істини, це неодмінно затьмарює відмінність істини спасіння від ілюзії спасіння, Церкви від ересі» [Яннарас Х., 2006, с. 105]. Варто зазначити, що секуляризм, всупереч поширеній думці, не завжди є заперечення Бога. Той різновид релігії, що обіцяє здоров'я та різні зцілення, повною мірою поєднується із секуляризмом – ідеєю, що для здоров'я необхідні ліки, необхідний психотерапевт, необхідний спорт і, відповідно, ще й необхідна релігія. З культурно-світоглядного боку цей релігійний вибір мотивує себе в контексті життєвих завдань індивідуальної відповіді на поклик Божий, завдань, які в процесі секуляризації досить банальним чином зводяться до елементарної суб'єктивної самореалізації. Така секулярна релігія, яка суперечить догматичному вченню перетворює Церкву в суцільну соціальну концепцію інституталізму, а благочестя – зводить до самодостатнього, самозаглибленого індивідуалізму.

З такою ж думкою виступає також архімандрит Рафаїл Карелін, у своїй праці про сучасний секуляризм він вказує: «Один з проявів процесу

секуляризації в сучасному суспільстві – це розвиток ідеї обоження людства. Церква вчить: навіть найменше добро може відбуватися людиною тільки благодаттю Божою, з Божою поміччю. Тепер же Бог, як Чинний в нас, відкидається, людство має право тільки на свої сили, і тому на перший план виступають вже інші, які духовні фактори, наприклад, наука, мистецтво та інші, подібні до них».[Рафаїл (Карелін), архим., інтернет-ресурс]. Тобто, з цих слів ми приходимо до висновків, що секуляризм, у своїй сучасній набутій формі, взагалі не виражає розуміння про літургію і про те, що таке євхаристійне єднання у православній Церкві.

З вище сказаного слід зазначити, що будь-яке богослів'я містичне. Отже, не можна проводити чіткої межі між містикою та богослів'ям, між догматом і особистим досвідом. Християнської духовної містики не існує без богослів'я, але прикметним є і те, що без містики не існує взагалі жодного богослів'я. Для православної Церкви теологія не є простою вправою розуму. Це екзистенційна позиція. Немає богослів'я поза релігійно-містичним досвідом. Не можна бути богословом і не йти шляхом єднання з Богом. Розрив між богослів'ям і духовністю, між догматом і особистим досвідом, між вірою і молитвою є трагічним наслідком розриву союзу богослужіння, богослів'я та благочестя. «Секуляризація Церкви проявляється в орієнтації на земні установи. Церква має свою символічну духовну мову. Мирська культура також виробила свої символічні мови: мова театру, мова музики, мова поезії і т. п. Зміст підказує форму: мирське мистецтво, будучи за змістом своїм приземленим і пристрасним, вилилося також в певні, відповідні йому форми. Якщо ці чужі Церкві форми будуть в неї переноситися, то з руйнуванням церковних традицій стане знищуватися, розмиватися саме духовний зміст її життя» – вважає архімандрит Рафаїл Карелін [Рафаїл (Карелін), архим., інтернет-ресурс]. Отже до чого приводить секуляризація Церкви? Секуляризація у стані її сучасності не витісняє будь-який зв'язок між світськими реаліями духовності і життям за церковним приписом, а просто знищує його.

Звідси і з'являється прагнення витіснити релігію з громадської сфери, відвести їй місце на задвірках людського буття, звести її виключно до області приватного життя окремих індивідумів – ось та програма, над виконанням якої трудяться представники сучасного ліберального гуманізму, що надихається ідеями Просвітництва з його специфічними уявленнями про свободу і толерантності. При цьому, толерантність по відношенню до релігії поширюється тільки на ті її аспекти, які не виходять за рамки політкоректності і не суперечать так званим «загальнолюдським цінностям». Тим не менш аспекти, що виходять за ці рамки, оголошуються такими, що підлягають обмеженню, забороні або повному викоріненню. Тобто, там де релігія вносить свої корективи у життя людини, там вона просто перестає існувати, адже вона приносить певні обмеження у побуті та існуванні. Знову ж таки, у будь-якому разі, ми повинні пам'ятати, що Церква – це насамперед Боголюдський організм, де Божественне і людське об'єднується в єдине. Тому, Церква як така, виступає як Царство благодаті на землі і метою її є введення людини до цього Царства. Тобто, Церква ніде не зникає від землі, вона не розвіюється і не помирає, Вона є в світі і понад світом, Церква повина спасати світ, а не розчинятися в ньому. Саме звідси і виникає одна з найбільших проблем секуляризму. Тому, що Церква в більшій мірі пішла в світ і замість того, щоб дійсно воцерковляти людину і приводити її до Бога, вона і сама звикає до суспільних реалій сьогодення. Тобто, людина приходячи до Церкви не хоче прикладати зусиль для того, щоб змінити себе, а Церкву хоче зміни під своє бачення цього світу. Адже, коли Церква наближується до світу і стає схожим на нього, то вона втрачає свою духовність, і уже тоді не несе нічого нового для світу. На думку отця Рафаїла Церква включає віруючих в Богоспількування. Богоспількування вимагає від людини напруженої боротьби з гріхом, поза цією боротьбою воно неможливе, нереальне життя в Церкві, той, хто не веде цю боротьбу, - мертвий член Церкви. А сучасна людина вельми неохоче бореться з гріхом: вона занадто зніжена, занадто звикла до розваг і задоволень, часто більшу частину повсякденної праці за неї роблять машини і автомати, тому вона мало здатна до

постійного напруженого внутрішнього подвигу. Тут-то і виникає спокуса оголосити цей подвиг, необхідний Церквою, чимось віджилим і застарілим і почати реформувати її – не самим змінюватися, як цього вимагає Церква, а Церкву змінювати на догоду своїм пристрастям. І це дійсно одна з найсерйозніших причин сучасного секуляризму – небажання виправляти себе, небажання перебувати в постійному внутрішньому подвигу, бажання знайти більш легкі, прийнятні для себе умови життя в Церкві. А так як їх не знаходять, то виникає бажання реформувати саму Церкву[Рафаил (Карелин), архим., інтернет-ресурс].

Але, що означає реформувати Церкву? Реформація – це зміна, а що можна змінити у сталому Боголюдському організмі, який бере свій початок не від людини, а від самого Бога. Як свідчить апостол Павло: «Сповідую ж вам, браття, що Євангеліє, яке я благовістив, не є людське, бо я прийняв його і навчився не від людини, а через одкровення Ісуса Христа».(Гал. 1,11:12)

Та все ж для повноцінного свідчення сучасному світові мають відбуватися і певні зміни з самою церквою, з нашим розумінням церкви та ставленням до неї.

«Якщо відродження церковного життя настане, то розпочнеться воно з відродження літургійного», – писав отець Олександр Шмеман. І це справді так, бо літургія є центральним буттям усього церковного життя. Сама Церква – це передусім євхаристійна громада, Тіло Христове, явлене в певному місці в певний час. Більшість наших віруючих сьогодні перебувають у Церкві, так би мовити, «абстрактно», тобто їхнє церковне життя не пов'язане з певною громадою. Але ж парафія – це і є церква, втілена у конкретній громаді. У Церкві як Тілі Христовім можна перебувати лише через євхаристійне спілкування, що можливе лише в конкретних громадах. Завдання кожної церковної громади – це спасіння людей через Причастя Ісуса Христа.

Відродження церковного життя має розпочинатися з особистого відродження віруючих, що становлять Церкву сьогодні та з відродження всіх

церковних служінь. Це має бути таке своєрідне триєдине відродження – біблійне, літургійне й катехізаторське.

Під біблійним відродженням варто розуміти не тільки знання Святого Письма, а ще й життя згідно з ним. Християни – це в ідеалі така громада, що не лише знає Святе Письмо, але живе ним так, що за умови втрати всіх біблійних текстів ця громада могла б знову записати Святе Письмо, можливо, не тими самими словами, але тим самим Духом та істиною. Біблійне відродження – це передусім не вдосконалення праці науковців (хоча це також потрібно), а справа, що стосується кожного вірного. Знати та розуміти Святе Письмо необхідно ще й для повноцінної участі в церковному богослужінні, що побудоване на численних біблійних цитатах та образах. Біблійне відродження тісно пов'язане з відродженням літургійним.

Про найважливіший принцип літургійного відродження, що був відкритий домом Ламбером Бодуеном, вважаючи, що не треба прагнути сформувати штучну громаду, яка б брала участь в антикварній літургії, але необхідно підготувати існуючу церковну громаду для участі в літургії Церкви, що заснована на справжньому переданні та сприймається належним чином.

Літургійним відродженням називається процес, що має на меті свідому участь вірних у літургії Церкви. Вірних як народу Божого, носіїв «царського священства», а не пасивних «мирян». Участь, а не лише присутність у храмі. В церковній літургії клір та громада співслужать один одному, а участь в Євхаристії включає в себе причастя. Свідома участь – віруючі мають розуміти як значення слів, так і сенс усього богослужіння вцілому, в тому числі розуміти власну участь у літургії.

Тому, якщо ми дійсно хочемо боротися з таким вірусом як секуляризація, ми повинні приймати нові постулати і твердження насамперед у літургійному житті церкви. Передусім ми повинні наблизити літургійне життя до самих віруючих, зробити їх джерелом Євхаристії. Адже, якщо ми зараз зайдемо до храму, то побачимо, що в більшості випадків учасником Євхаристії є один священник і жодна людина з його пастви не підходить до Святої Чаші.

Іншими важливими питаннями є повернення або відновлення катахетичних бесід перед шлюбом, або ж хрещенням немовляти. Зважаючи на сучасний стан нашого суспільства, це необхідно робити уже зараз, не втрачаючи часу. Адже, суспільство переживає надзвичайно великий духовний занепад, а заповнюючи пусті місця, людина не ставить для себе авторитетним духовне звеличення і збагачення. Також важливим є прагнення того, щоб богослужіння було зрозумілим для всіх учасників. Для цього потрібен не лише переклад богослужіння на сучасну українську мову, або поновлення церковнослов'янської мови та виправлення помилок для тих громад, що хочуть зберегти цю мову в богослужінні. Богослужбова мова – це мова, насичена біблійними образами, богословськими поняттями, метафорами з творів святих отців, тощо, і для розуміння богослужіння як цілого, недостатньо розуміти значення окремих слів, що читаються, або співаються. Потрібне знання Біблії, богословської спадщини Церкви та принципів літургійного богослів'я, а для цього можна впроваджувати недільні школи чи групи для дорослих з вивченням Святого Письма, катехізаційні курси при парафіях, тощо. Керівниками таких курсів можуть бути не лише священники, а й усі освідченні християни.

2.3. Гріховність сучасного суспільства та допомога церкви

«Вінець всього творіння Господнього – це людина, цар природи. І на відміну від усіх інших створінь, людина є відповідальною перед Богом, бо вона має найбільшу міру розуму, свободу вибору. Вона може обирати між добром і злом».[Лотоцький О., 2011, с.109] На жаль людина яка занастила свою душу втратила цілком розуміння цього світу, їй стало великою тяготою шукати відчуття де є благо, де є добро, а де зло. Пізнаючи гріх людина починає втрачати потяг до духовності та духовного зростання. Але це в жодному разі не означає, що людина, яка підпала рабству гріха, уже назавжди загублені для Царства Божого. Все життя людини це є дорога, на протязі якої вона і відчуває цю саму боротьбу, а припинити цю дорогу може лише смерть.

В свою чергу протоієрей Олександр Шмеман писав: «якщо чим-небудь, на глибині, а не тільки на поверхності, відрізняється наше ХХ століття від попередніх, то звичайно насамперед, – крайнім загостренням двох протилежних одне іншому сприйнять людського життя і самої людини. Для однієї з них людина і є тим людина, що в ній є духовна потреба, пошук або ж вища тривога. Для іншої – тільки убивши її, вона починає будувати свою людську долю».[Шмеман А., протопр., 2008, с.6] Тобто людина яка ще не повністю втратила свій духовний зір вона відчуває духовний потяг, ця людина не піддається духовному вигорання, але як спрагу відчуває на собі. Інша сторона даного твердження розповідає нам про те, що є певна кількість людей яка не може сприйняти на себе духовний потяг і цим же себе подавляє і знищує будь які залишки моралі.

Тому «моральна катастрофа, що охопила сучасний світ, не має аналогів в історії. Після Всесвітнього потопу людство не знало таких моральних викликів і потрясінь, які нині терзають наше суспільство».[Філарет (Денисенко), 1997, с.21]Саме такими слова до мирян звертається тепер уже почесний патріарх України Філарет у одній зі своїх проповідей. Він зазначає, що пройшло уже досить таки багато часу з тих пір коли відбувався потоп, але такого занепаду напевно ще не було. Виникає думка з чого такі плачевні висновки робить святійший владика, але відповідь на дане питання виникає практично відразу. Погляньмо на сучасний світ фактично при масовій пропаганді насилля і розпусти, при гіпотетичному впливі засобів масової інформації і інтернету у світ просочуються потоки ненависті і зла і як правила ці потоки ми спрямовуємо проти себе і своїх ближніх. В одному зі своїх листів Паїсій Святогорець відповідаючи на питання про гріхи сказав: «Якби люди не "облагородили" гріх, то вони не дійшли б і до цього варварства. Але ще більше варварство – моральна катастрофа. Люди розкладаються і душевно і тілесно. Одна людина сказала мені: "Люди прозвали Афіни джунглями, але подивися – адже ніхто з цих джунглів не йде. Всі говорять "джунглі!" і все в ці джунглі сходяться ". До чого ж дійшли люди! До стану тварин. Знаєте, як у тварин:

спершу вони входять в хлів, випорожнюються, мочаться, потім гній починає розкладатися, дмухнути і тваринам стає тепло. Їм подобається в стійлі і не хочеться нікуди з нього йти. Я хочу сказати, що так і люди відчують "тепло" гріха і не хочуть йти»[Паисий (Святогорець), 2003, Т-1, с. 15]. Тобто чинник людської природи все більше і більше входить у стан звички і стан мовчазного перебування. Ввійшовши у той стан у якому людині зручно вона втрачає аспект свідомості її просто добре перебувати і не важливо чи людина чинить добро чи все ж вона робить на перекір головне щоб стан людини не було порушено. Більше того споглядаючи відносини у сучасному світі, у повсякденному житті та побуті, ми помічаємо надзвичайно великі прояви агресії та зверхнього ставлення одне до одного, тому забувши про любов як основу християнського життя ми викинули всі чесноти які повинні були розвивати немов таланти які дав нам Господь.

У моральному розпаді особистості який тепер відбувається криється небезпека не тільки для однієї людини, але і для нації і суспільства зокрема. Для народів, які втрачають моральні устрої існує реальна загроза повного зникнення з лиця Землі.

Мабуть найбільша проблема нашого життя у тому, що ми його тобто життя вимірюємо у часі перебування на землі, і навіть не думаємо що нам приготував Господь далі, там де Він нас чекає Святе Писання Старого Завіту каже нам «Вернеться душа до Бога, що дав Він їй»(Екл.12:7). Людина не знаючи, що її чекає далі думає, що проживши життя тут на землі прийде кінець свідомості як і тілу, тому це пробуджує надзвичайну потребу у людини. Ця потреба проявляється у тому щоби прожити це життя в стані коли ти нічого не потребуєш. Але таке ставлення знову ж таки породжує заздрість до життя іншого і це виливається у такі своєрідні перегони коли кожен хоче показати, що він вартісніший. Саме такі рухи призводять до породження нового гріха, розпусти і т.д. Паїсій Святогорець пише: «Що б не придумували люди, за яким би нестями вони не ховалися – спокою вони все одно не знаходять. Прагнучи виправдати те, чому немає виправдання, вони мучаться в душі. Вони

розриваються з середини. Тому нещасні шукають собі розваги, бігають по барах і дискотеках, напиваються п'яними, дивляться телевизор»[Паисий (Святогорець), 2003, Т-1, с..16]. Тобто знову і знову вони занурюються у світ спокус і втрачають свою духовну силу і свої духовні прагнення, вони просто присипляються.

Ще одним прикладом духовного занепаду сучасного світу проявляється у схильності до засудження і глушіння над іншими. Ці пороки за словами Христа Спасителя, властиві людям, які не бачать своїх гріхів і недоліків. «Що ти дивишся на скалку в оці брата твого, а колоди в оці своєму не відчуваєш». (Мф.7,3) Пояснюючи ці слова патріарх Філарет у своїй проповіді каже: «неупереджена оцінка своїх вчинків переконала б людей, що вони самі не менше, якщо не більше, грішні за тих, кого засуджуєш. Біла в тому, що ті, які засуджують інших, відчувають внутрішнє задоволення, що вони не гірше за інших і тим самим самостверджуються у гріху».[Філарет (Денисенко), 1997, с.41] Звичайно, що гріхи і недоліки, за які ми засуджуємо наших ближніх, не роблять їм честі і не додають слави їхньому імені. Та погляньмо на це з іншої сторони адже ми не говоримо про те хто і в чому згрішив, ми говоримо про те, скільки гріха вчиняємо ми особисто і світ який нас оточує загалом. Світ наразі лежить у гріху який підібрався до нас настільки близько, що ми вже здебільшого і не помічаємо у чому ми його вчинили.

Все це свідчить про те що у сучасному світі здебільшого відсутня критична думка. Тобто людина живучи у цьому світі не сприймає цей світ на свій критичний погляд. Більше того ми частіше просто не хочемо проявляти такий погляд адже ми перебуваємо і у інших гріхах таких як лінь і т.д. Проявляється це у тому, що ми стаємо дивитися на світ чужими очима ми не помічаємо того, що відбувається поруч з нами. Нам здебільшого простіше пожалітися на ті чи інші події, сказати що вони відбуваються не так, як нам того хочеться аніж проявити себе і працювати для того щоб змінити не тільки себе, але і світ який лежить у гріху.

Розбираючи актуальні питання морально-аскетичних висновків ми підійшли до головного питання даної глави. Якими ж повинні бути дії Церкви у зв'язку з викликами, які нам пропонують умови сучасності?

«Чи забуде жінка грудне дитя своє, щоб не пожаліти сина утроби своєї? але якби і вона забула, то Я не забуду тебе».(Іс. 49,15) З такими словами звертається Господь до своєї пастви, Єврейського народу коли пророк Ісая у сокрушенні серця плакав до Нього кажучи: «Залишив мене Господь, і Бог мій забув мене» (Іс. 49, 14). То як же повинна відноситися Церква до того хто зі сльозами приходить до Неї і просить про допомогу?

Ми часто чуємо як Церкву називають матір'ю. професор Яків Амфетеатров пише: «Церква нам дійсно є мати, адже вона нас народжує, виховує, охороняє і промишляє, як про власних дітей»[Амфітеатров, 1847, с.6]. У даній праці професор поділяє опіку Церкви як матері на три аспекти. Деякі з них ми зараз детально розглянемо.

Перший тезис який ми будемо розглядати це Церква, як матір, яка народжує нас на цей світ. Всі ми як християни маємо подвійне народження на цей світ перше це народження природне, інше благодатне. Природньо за плоттю народжують нас батьки, благодаттю нас народжує Церква під час таїнства яке іменується Хрещення. Описуючи хрещення архімандрит Лаврентій пише: «Христос дарує нам прозріння, освітлює благодатним впливом. Все для нас зроблено, лише б нам прийняти цей величний дар, не затьмарюючи світла, яке приймаємо у Хрещенні. Богоявлення накладає печать на людину щоб розумно славити Бога» [Лаврентій (Живчик), архім., 2015, с. 24]. Тобто під час народження духовного людина сприймає на себе світло самого Бога, таким чином вона стає тією частиною Церкви, яку їй необхідно сприйняти для того щоб Церква могла допомогти для цієї духовно новонародженої. Але для того щоб Церква могла допомогти потрібне бажання від того хто цієї допомоги потребує, про що яскраво каже нам Антоній Сурожський «до кожного із нас приходить Христос, кожний із нас чує десятки разів в своєму житті, і зараз «Учитель прийшов!» Кожний із нас може піти Йому на зустріч і впасти до Його

ніг ...»[Антоній (Сурожський), митр., 2002, с.124] Адже потрібно небагато, потрібно лише проявити бажання і Церква як матір прийме кожную свою дитину.

Інше поняття, яке пропонує нам професор це те, що Церква є для нас вихователькою. Вона як матір приймає до себе дитину і для того щоб ця дитина виросла достойним християнином виконується велика і клопітна праця. Як і в сім'ї, так і в церковному житті виховання поділяється на домашнє та загальнолюдське. Ми зупинимо свій погляд на так званому домашньому церковному вихованні. Звичайно, що Церква не обіцяє дати таку освіту яку пропонують нам світські навчальні заклади. За словами того ж Амфітеатрова цю освіту Церква покладає на плечі світського життя і вашу благорозумність, від яких звичайно Церква не відвертає свою дитину, а навпаки благословляє на те, що є добре у цьому світі, намагається придати йому вищого і духовного значення[Амфітеатров, 1857, с. 36].

Також допомога Церкви у сучасному житті може проявлятися у багатьох аспектах буття. Тому насамперед ми повинні пам'ятати що Церква це зібрання таких же грішних людей, якими є і ми. Тому приходючи до Церкви ми не повинні у ній шукати святих, адже їх там немає, а якщо і є то це радше виключення ніж закономірність. Але знову ж таки ми повинні пам'ятати що головою Церкви є Сам Христос, який прийшов у цей світ заради того щоб проявити до нас милосердя і відновити те, що уже давно було втрачено людиною, а саме єднання з Богом.

Іншою стороною життя Церкви є розумінням того, що «Церква це не лише ті християни які живуть на Землі, але і всі від віку спочили, а також ангели».[Давиденков О., прот., 2017, с.487] Отже ми повинні розуміти що приходючи до храму ми єднаємося у Церкві Небесній і Церкві Земній.

Церква допомагає нам насамперед єднатися з іншим світом у єдиному організмі Тіла Христового. Тобто головним завданням Церкви є єднання, але чи можливе це єднання з Богом Святим і Непорочним нам, які своїм життям не те, що не шукали святості, а навпаки жили в безчесті і за турботами світу цього відкидали будь-які справи благочестя чи духовного удосконалення. Відповідь

на це питання дає митрополит Антоній у одній зі своїх бесід він каже: «... у кожного із нас є якась світла, прекрасна сторона; в кожному із нас є прояви благородності, краси, величі: якби ми тільки знайшли відвагу із дня в день жити для цих прекрасних властивостей нашої душі, то ми вирости би в міру такої величності і краси, про які ми і розуміння не маємо».[Антоній (Сурожський), митр., 2002, с. 160] Тобто все для того щоби людина зазнала зміну, вона має у самій собі і лише потрібно вміти як цими якостями скористатися. Саме в такий час для людини, як ніколи потрібна духовна опіка, яку і виявляє Церква у особі своїх служителів тобто священників. Священик же у міру своїх знань і пізнання Бога повинен скерувати дану людину на шлях, який прокладений до Царства Небесного. Саме тому «православній Церкві є чому радіти, – пише патріарх Філарет і продовжує: і нам, грішним синам та дочкам, також є чому радуватися, адже ми належимо до православної церкви до якої належали і угодники Божі. Нам є чого навчитися у цих людей Божих. А головне, – побачити на їх прикладах, як треба вірувати, як треба дорожити православною вірою, як треба боротися і як треба терпіти, як треба любити своїх ближніх, свій народ і свою Вітчизну».[Філарет (Денисенко), 1997, с.11]

Беручи до уваги ці слова ми повинні радіти і торжествувати, адже ми приєднані до Церкви і до святих, які на землі просіяли, адже вони є молитовниками за нас. Тому у світлі того, що ми сказали особливого значення набирає шанування святих, адже це не просто списки якихось людей, які не мають жодного відношення до нашого життя, але саме ті, які утверджують наші душі. Тому що скільки ми б не говорили про мораль і про духовне звеличення, все ж таки наш світ є спотворений і погляди на життя у нас спотворені через це ми потребуємо приклад. Саме через це ми використовуємо життя святих щоб цей приклад побачити, поглянути за допомогою чого святі досягали святості. Тому допомагаючи людині Церква використовує різні методи і інструменти, які проявляються у основних моральних чеснотах, та Таїнствах у яких Церква готує нас до того щоб прийняти Господа у своїй душі.

Основою будь-чого є перша і головна християнська чеснота любов. «Любов все об'єднує, все з'єднує; любов не тільки християнська чеснота, а сукупність християнських чеснот, любов складає суттєву властивість Божу».[Філарет (Денисенко), 1997, с.71] Без любові жодне наше діяння, жодна наша думка не буде сприйматися у цьому житті і нічого цього змінити не може. Тому на мою думку перше чим може допомогти Церква то проявити любов, любов, яка насамперед буде спрямована до людини, яка цього потребує незалежно від її статусу та морального стану, чи до праведника, чи до грішника. Любов має бути такою, якою її описав апостол Іоан Богослов він казав: «Бог є любов, хто перебуває у любові, той в Бозі перебуває».(Іоан 4, 8:16) Адже завдяки своїй любові до людини Бог послав Сина Свого Єдинородного для того щоб явити спасіння світові, а Церква як і її Боговстановлена ієрархія є продовженням справи Божої тобто спасіння людства, яка просто не може не проявляти любов до того хто приходить до Неї.

Звичайно життя у суспільстві наповнене різного роду моральними чеснотами, прикладами життєвими і різними справами. Та проблема виникає якраз таки у тому, що людина знає ці приклади, справи, і чесноти лише за назвами. Тобто вона людина приймаючи якусь християнську чесноту вкладає свій зміст, який насамперед зручний для неї. Сучасний світ давно загубив почуття істинності. Як людина може говорити про любов, якої вона зовсім немає, або як виконувати істинні християнські чесноти якщо вона зовсім не проникнула в значення того, що ця чеснота означає. Світ давно втратив почуття реальності і мабуть у його сучасній копії зручно називати чорне білим, а біле чорним.

Виникає питання, а що ж хоче людина, яка живе на землі? А людина хоче багато, перш за все щоб вона ніколи не вмирала, щоб ніколи не припинялося те життя, яким вона живе її думка, її воля, її почуття. Більше того, людина хоче, щоб за порогом земного життя, майже завжди зрошеного слізьми, оповитого скорботами, наш безсмертний дух вічно блаженствував, жив у радості та

спокою. Наше серце прагне від звільнення тих страждань, якими неминуче супроводжується земний шлях кожної людини. А якщо не можна знайти від страждань порятунку, вона просить їх пом'якшення, шукає таку силу, яка б могла служити їй опорою у перенесенні страждань, що допомагала б їх перебороти. Коли совість розкриває людину у скоєних нею гріхах і злочинах і коли народжується у серці розкаяння, людина прагне для себе прощення і утіхи. [Філарет (Денисенко), 1997, с.183]

Ось те головне, чого вимагає і чого шукає людське серце. І це все людина одержує в Господі нашому Ісусі Христі. Тому місія Церкви полягає у тому, що би розкрити для людини цю тайну велику.

3. ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ГРІХА БОГОСЛОВАМИ ХХ СТОЛІТТЯ

3.1. Сутність гріха: богословський аналіз.

Для того щоб вести війну з будь яким ворогом потрібно мати знання про те що це за ворог, які його властивості, які сили і звичайно які наслідки може принести для нас самих ця війна. Митрополит Антоній Сурозький у одній зі своїх праць пише: «коли ми думаємо про гріх, ми здебільшого думаємо про злі вчинки, про порожні, гнілі слова, про помисли, які не гідні не тільки Бога, але навіть нас самих, про почуття, про які ми самі знаємо, що вони вульгарні, низькі, негідні нас»[Антоній (Сурожський), митр., 2001, с.162]. Тому метою даної глави виступає розгляд загального розуміння такого поняття як гріх. Впродовж всієї історії існування Церкви апостоли, єпископи і священники зустрічалися з різними викликами, які ставали на їх шляху. Звичайно, що найпершим і головним викликом християнства було зберегти чистоту віровчення і відкинути будь яке зазіхання на те, щоб внести ті зміни які перечать вченню. Тому богослови на протязі свого життя берегли чистоту і вірили та і досі вірять, що жодна зі спроб внести, якісь поправки, які перечитимуть вченню Христовому не матимуть можливості для існування, а тому не відіб'ються на житті Церкви.

Але є і інший фактор існування Церкви Христової – це природа людини, яка власне є в якійсь мірі все ж слабкою ланкою у цьому бутті. Адже якщо детально придивитися до нашого життя то з самого малечку, з самого раннього дитинства у людині уже проявляється гріх. За словами професора Велтісова: «Гріх складає загальний стан людського роду. Немає на світі жодної людини, яка була б вільною від гріха»[Велтісов В., 2009, с.3]. Розкриваючи свою думку він пише: «Гріх складає приналежність не тільки до сучасного народу. Якщо ми будемо поступово переходити від сучасного часу до минулого, від одного століття до іншого, то таким чином дійдемо до самої глибокої давнини, про яку дійшли до нас людські свідчення то побачимо, що в усі часи і в усі етапах людського розвитку постійно царював гріх»[Велтісов

В., 2009, с.4]. Звичайно, що серед царства гріха знаходились і праведники, які жили пліч-о-пліч з такими викликами, які власне і сіяли зерна праведного і благочестивого життя.

Але як з'явився гріх? Якщо ми візьмемо до уваги першу людину, яка була створена Богом, то помітимо, що перша людина була створена без тіні гріха тобто безгрішною про, що свідчать слова з книги Буття, що Адам був створений за образом і подобою Божою (Бут. 1, 26:27), що унеможлиблює те щоб у ньому був гріх. Адже Господь є безгрішний і створення на Свій образ людини підтверджує безгрішний початковий стан Адама. Якщо ж дослідити трохи далі ми побачимо, що гріх проник у людину під впливом змія, який спокусив Єву в розмові і спонукав до порушення заповіді Господньої. З біблійної розповіді являємо, що змієм спокусником був змій із царства тварин. Але чи був винуватцем гріха звичайний плазун? Звичайно, що ні! Ми повинні розуміти, що змія можна так сказати використала лише як знаряддя інша сила. Цю іншу силу професор Велтісов описує так: «Якщо ж те, що спокусило Єву було злим творінням, яке користувалося змієм лише як знаряддям, то значить, що раніше аніж було гріхопадіння людини, зло проникло у світ, раніше уже існувало морально-зла істота»[Велтісов В., 2009, с.127]. Досліджуючи Священне Писання знайдемо, що це за зла істота і власне як вона утворилася і звідки походить.

Але нас власне цікавить інше, яке ж ми маємо відношення до того, що вчинив змій по відношенню Адама і Єви? Адам і Єва згрішили, а за словами архімандрита Лазаря Абашидзе поняття гріха – є чисто релігійне, воно може бути застосовано тільки до тих осіб, які приймають християнський закон, які сповідують віру в Бога і в мірі своїх сил знаходяться в «огорожі церковній». Хто ж поза Церквою, той і не здатний усвідомити цілком своєї гріховності, побачити всього свого падіння, жахнутися всій глибині своєї зараженості смертельною хворобою, відчутти все своє віддалення від Бога, від істини.[Лазар (Абашидзе), архим., 2015, с.8] Отже згідно з цих слів ми розуміємо, що ті, які не сприйняли для себе входження у Святу Церкву не можуть зрозуміти,

що таке гріх. Адже люди не могли знати, що таке гріхи допоки Сам Бог не встановив межі, які були допустимі у житті людини і все, що переступало ці межі рахувалося гріхом. Отже ми визнаємо, що прийнявши на себе ті чи інші релігійні зобов'язання ми автоматично приймаємо на себе міри, або ж рамки гріха. Тому згідно логіки ввійшовши у Святе і Непорочне Лоно Церкви ми повинні протистояти злим вчинкам тобто гріху і його представникам, але на жаль це для нас не так і вдається.

Зазвичай часто у нашій підсвідомості виникає питання, для чого Бог створив мене, якщо Знав, що я грішитиму? Подібне питання часто можуть поставити ті шукачі істини, які через власні проблеми та хиби не можуть досягнути остаточної правди. Звертаючи свою увагу на початок буття людини, бачимо, що Господь даруючи їй свій образ і подобу, наділив її свобідною волею, яка на заклик Божої любові має можливість відповісти «так». Однак, користуючись своїм вільним вибором, людина може сказати Творцеві «ні» – це її право. Тобто з огляду на дане питання ми починаємо розуміти, що Бог створив людину не так як механізм, який виконує лише ті вказівки, які дає йому його керівний центр. Людина як така, що має свою вільну думку і свій вільний вибір схильна до того щоб на основі цих функцій і робити вибір свого майбутнього руху. Зазвичай правило цього руху дає нам два напрями перший з них до Бога, другий ж навпаки, шлях у протилежність, тобто до володінь князя світу цього – диявола. Але на противагу цьому святитель Інокентій пише, що «При кожному гріху, людина, щоразу замість закону поставляє своє сліпе свавілля, замість закону пресвятої волі Божої – свою злу волю, а тому при всякому гріху людина стає противником і ворогом свого Творця. Вже по цій одній рисі, може судити будь хто – який злочинний, небезпечний і шкідливий гріх, бо мала справа стати тварі проти свого Творця»[Инокентий (Борисов), архиеп., 1958, с.15] ?

У молитві за всякого померлого ми звертаємося до Бога кажучи: «нема бо чоловіка, що жив би і не згрішив, Ти один тільки без усякого гріха» [Молитовник, 2014, с.78]. Роздумуючи над цим питанням приходимо до

думки, що таке власне гріх і чому лише один тільки Господь без усякого гріха. У працях митрополита Антонія Блюма ми знаходимо такі рядки: «Гріх – це порушення законів життя; а закон життя полягає не в тому, щоб уміти прожити світським життям успішно або хоча б безпечно протягнути буття своє протягом тих років, які нам дає Господь. Жити значить поступово – відкритістю душі, вірністю законам життя – долучитися до життя Самого Бога. Тому що іншого життя в повному, цьому сенсі слова немає: є існування, є буття, але життя – тільки Боже. І лише оскільки ми долучені цьому життю Божої, ми можемо говорити про те, що ми живі. Всі інші форми життя закінчуються зі смертю: тілесною, розумовою» [Антоній (Сурожський), митр., 2001, с.162]. Зазвичай говорячи про наше життя ми ототожнюємо свої проблеми та якщо можна так сказати виклики з існуванням тілесним тобто фізичним. Звертаючи увагу на наші досягнення ми лишень бачимо ту сторону, яка відображає досягнення світу цього тобто у нас відбувається заміна пріоритетів і замість головного, того що є духовним ми на перший план виносимо турботи світу цього. Звичайно що не потрібно впадати і в іншу крайність приписуючи земним турботам всю гріховність адже гріхи насамперед зароджується у думках.

Зазвичай православ'я нас вчить, що гріх – це порушення християнського морального закону, це непослух віруючого Слова Божого, а саме це є напряду переступ волі Божої, те в чому ми протиставляємо себе Богові, ми можемо трактувати це так: яка ж це воля Божа по відношенню до людини? Людина і Бог – дві особистості, і Бог шукає порятунку кожній людині. В Писанні сказано: Господь «хоче, щоб усі люди спаслися і прийшли до пізнання істини» (1Тим. 2:4). А істина – це і є Бог. Тому Бог бажає, щоб кожна людина прийшла до Нього. Якщо ж він до Бога не йде, це і є стан гріха, тому що порятунок, або, інакше кажучи, вічне життя, або Царство Боже, успадковує тільки той, хто цього бажає. Тобто не просто не виконує той чи інший послух у співвідношенні себе до Бога, а уже саме противлення тому, що Бог нам навіть не нав'язує, а просто пропонує і вказує, що так буде краще. Ми не помічаємо

свого занепаду не лише духовного, але і тілесного тому на жаль вкрай далеко відійшли від Господа і проявляється це насамперед у тому, що ми не помічаємо, що життя наше безпосередньо перетинається з Богом і як би ми цього не хотіли, чи противилися би цьому все ж ми перебуваємо у єднанні з Ним. Звичайно, що ця єдність у кожного визначається у іншому, в когось менше в когось більше, але факт залишається фактом, вона є.

В одній зі своїх проповідей святійший патріарх Філарет говорить: «Гріх – це моральна і духовна отрута, яка діє в душі, а потім і в тілі, так само як діє звичайна отрута в тілі. Коли у тіло попадає отрута, в організмі людини відбувається надзвичайно тяжкі процеси, які закінчуються смертю. Подібне відбувається і в душі, коли до неї потрапляє духовна отрута – гріховна думка або гріховне почуття».[Філарет (Денисенко) 1997, с.159]Так, як це є проповідь і вона повинна бути максимально наближена до розуміння слухача, то патріарх приводить таке просте порівняння. Він порівнює гріх з отрутою зазначаючи, що як отрута вбиває тіло так і гріх убиває душу, приводить її до морального запустіння, падіння душі до страшних думок та хвилювань до турбот і не спромоги думати про речі, які є більш вартісними духовно, речами які гріх просто приводить до занепаду, а пізніше і до втрати людиною будь-якого відчуття присутності Бога у її житті. Як і отрута приходячи до будь якого тіла повільно просочується у всі куточки тіла після чого і починає свою смертну дію таким чином і діє гріх у нашому організмі він проймає кожен наш член, кожную частку нашої душі. Він вражає практично усе, що є у людини, а саме тіло розум почуття і навіть думку. Більше того за словами Отців Церкви гріх є жахливіше аніж сам диявол . Святитель Інокентій архієпископ Херсонський так пише про гріх: «Гріх, це ворог найперший, бо хто позбавив нас образу Божого, вигнав з райської насолоди, поселив на цьому краї лиха і печалі? Гріх. Це ворог останній: бо хто відлучить назавжди грішників перед Божим, покрие їх соромом і прокляттям перед усім світом, і скине без вороття у пекло дияволу й ангелам його на муки вічні? Гріх. Це ворог найжахливіший, бо він губить нашу душу і тіло, затьмарює розум, поневолює серце, піддає нас

хворобам, піддає смерті і тлінню. Це ворог самий підступний, бо що тільки не вживає гріх для поразки і тління нашого? Вживає і нашу силу і наше всесилля, і наші пристрасті і самі чесноти, вживає навіть благість Божу, навіть безцінні заслуги Спасителя нашого, вселяючи грішникові за надію на них, безстрашність і нерозкаяність. Через те все гріх, як справедливо помітили св. Отці Церкви, гірше самого диявола, бо і диявола з Ангела світлоносного гріх зробив духом знедоленим».[Инокентий (Борисов), архиеп., 1958, с. 9] Як бачимо описуючи значення того, що таке гріх святитель не береться казати, що таке власне є гріх. Він описує його зі всіх сторін і показує яким чином він вражає нас, та все ж таки точного визначення він не дає.

Та все ж якщо ми хочемо звернутися до більш точного вираження, що таке гріх, тоді нам варто звернутися до Священного Писання де на це питання дає відповідь апостол Іоан у своєму посланні він пише: «гріх є беззаконня»(1 Ін. 3,4). Ієромонах Іов Гумеров пояснюючи ці слова пише, що св. апостол Іоанн Богослов називає гріхом будь-яке порушення Божественного закону. Якщо ми не дотримуємося встановлені Богом закони буття, закони духовного світу, то цим шкодимо собі і іншим. Також і нехтування законами фізичного світу, якщо вони вже вивчені і пізнані, є гріхом. Згадайте аварію на Чорнобильській атомній станції. Звичайно, люди, які допустили грубе нехтування технологічними вимогами, заснованими на законах фізичного світу, зробили гріх, від якого постраждали десятки тисяч людей. Можемо звернутися і до інших прикладів: порушуючи закони екології ми шкодимо не тільки своєму здоров'ю, а й здоров'ю інших. Як бачимо, визначення гріха, дане в Священному Писанні, універсально: не тільки відкидання даних Богом духовно-моральних законів, а й природно-природних, заподіює людям шкоду [Иов (Гумеров), ієром., інтернет-ресурс]. У даному виразі ієромонах Іов вказує на значення слова, яке використав апостол, тобто беззаконня. Він зауважує, що дане слово не лише стосується нашого особистого, духовного життя, але і всього, що або ж хто нас оточує. Для прикладу він наводить аварію, яка сталася на Чорнобильський АЕС і цим вказує на те, що ми повинні

серйозно відноситися до життя як духовного так і матеріального тобто всіх аспектів буття, які нас оточують.

Звичайно гріх несе надзвичайно великий і пагубний вплив на душу людини. Він, як ми вже зазначали трохи раніше позбавляє людину Благодаті Божої. В наслідок цього душа стає духовно мертвою, вона починає відкидати буття Бога, вона починає перечити Його проявам у житті. Їх прояв не відноситься до Бога, але насамперед проявляється в людині у її житті і її вчинках. Чому я власне так вважаю. Як ми знаємо під словом гріх криється якийсь вчинок. Насправді будь-який негативний вчинок уже є наслідком гріха.

Виникає логічне питання, що ж є зародком гріха? У одній із проповідей патріарх Філарет говорить, що гордість – є початок гріха. З неї починаються і в ній знаходять свою опору більшість гріхів. Гордість стала причиною падіння Денниці – вищого ангела, який згодом став Люцифером. Через нього вона ввійшла у первозданного Адама[Філарет (Денисенко), 2000, Т-2, с.289]. Тобто один з найавторитетніших Українських ієрархів сучасності напряму вказує, що саме через гордість у людину входить гріх. Схожої думки дотримується і інший святий української землі Інокентій Херсонський і продовжує кажучи: «Судячи з такої жорстокості і підступності ворога нашого – гріха, слід було б очікувати, що ми будемо вкрай обережні проти нього, і постараємося приймати заздалегідь всі заходи проти його нападів і лукавства; що бій з гріхом у всіх його видах зробиться постійним і найголовнішим подвигом всього нашого життя; що для перемоги над гріхом або по крайній мірі для уникнення від гріха, ми будемо використовувати всі можливості і сили наші, всі засоби і посібники і природні і благодатні; що в випадку поразки і ран, нам завданих, негайно будемо повставати від падінь, винагороджувати втрати, лікувати рани, уникати тих місць і випадків, котрі були для нас небезпечні і згубні; що все близько чи віддалено приводить до гріха, зробиться для нас чужим і нечистим стало, все, що захищає або позбавляє від гріха, люб'язним і дорогоцінним»[Інокентій (Борисов), архиеп., 1958, с. 9].

Мабуть буде тепер актуальним поглянути, що про гордість пишуть церковні мужі. У одній із розмов старець Клеопа з одним зі своїх учнів пояснив, що гордість має п'ять ступнів. Перша з них це тоді коли людина вважає, що все що вона має, має через свої досягнення, друга коли вона все ж визнає, що все що має все від Бога, але вважає, що вони дані не за даром, а за тим, що воно ніби має так і бути. Третім ступенем гордині є думка про те, що людина має якісь таланти, якими насправді не володіє, четверта полягає у прагненні покрити когось пороками і щоб себе пре піднести над іншими. П'ята і остання ступінь гордості – коли людина доходить до того, що порочить священні закони і не підпорядковується їм, як вчили святі отці [Клеопа (Илие), архим., інтернет-ресурс]. Тому якщо ми на собі відчуваємо одну із цих вище перелічених ступеней ми повинні розуміти, що гріх уже панує десь у нашій душі. Та в одно час ми повинні пам'ятати, що праведник повинен більше боятися гордості аніж грішник, тому що грішнику немає чим гордитися, а праведник може пишатися добрими справами. Праведник спокушається своїми добрими ділами [Ларет (Денисенко), 2000, Т-2, с.289].

Розглядаючи сутність гріха важливо також розуміти, що утворення гріха, як і сам гріх має свої різні аспекти. Багато богословів Православної Церкви поділяють розуміння гріх на повсякденний і смертний. Що вони мають на увазі власне коли вчать про такий поділ. Під назвою смертного гріха – вони мають на увазі порушення важливого закону, який глибоко ображає святість Божу, це такі гріхи богохульство, людиновбивство, крадіжка, наклеп, перелюб. Тобто це ті гріхи коли проступок здійснюється з повною і зовсім вільною згодою волі на непослух Богу. Смертний гріх – це злісна, груба, добровільна образа Бога у всіх Його властивостях, це відповідь презирством і ненавистю на незліченні благодіяння і нескінченну батьківську любов Господа. Наслідки такого гріха жахливі: людина докорінно розриває все, що його пов'язувало з Богом; він стає схожим на демона; він втрачає надприродне, благодатне життя у Христі; він позбавляє самого себе плодів Спокути. Він робить справжнє духовне самогубство і сам віддає себе у владу смерті.

Під розумінням повсякденного гріха вважається також непослух Божественного Закону. Повсякденним гріхом називається проступок або думка, що порушують Закон Божий, але не так злісно, не так зухвало. Повсякденні гріхи відбуваються також через недогляд або незнання. Такі гріхи називають іноді пробаченими, але це аж ніяк не означає, ніби Господь зобов'язаний пробачити їх або ніби годі й докладати великих зусиль, щоб їх уникнути; простимим і легким він називається лише по людському розумінню в порівнянні зі смертоносним гріхом. Повсякденний гріх не позбавляє душу освячує благодаті і надприродного життя у Христі, але зменшує завзяття любові до Бога, поступово породжує байдужість і має в своєму розпорядженні до смертоносного гріха. Особливо згубні повсякденні гріхи, вчинені за звичкою: лихослів'я, куріння, осуд ближніх і інші дрібні вчинки, які ми творимо у своєму житті.

Та митрополит Антоній Сурозький все ж виступав проти такого поділу аргументуючи це тим, що: «святі не вважали, що є гріхи дрібні і гріхи значні; чому про те, що здається нам нікчемним порушенням закону любові, вони плакали, ніби скоїли вбивство: вони знали, що, порушивши закон життя, вони перейшли на інший берег, вони вже у країні й тіні смерти і їм треба покайною працею і вірністю не тільки почуттів і думок, але вірністю всій своїй волі і подвигом – і душевним, і тілесним – повернутися в область життя. Пішовши від світла, треба повернутися до світла»[Антоний (Сурожский), митр., 2001, с. 165]Тобто виходячи з цих слів ми повертаємось до того звідки прийшли, гріх залишається гріхом в незалежності його ступені складності через який за словами патріарха Філарета: «душа відпадає від Бога, позбавляється благодаті Божої і стає духовно мертвою»[Філарет (Денисенко), 1997, с.159]. Тобто з огляду на вчинене нами беззаконня, якої б складності не воно не було душа все одно несе на собі тягар духовної втрати.

Який потрібно мати духовний досвід і досвід Богоспілкування для того, щоб розуміти, який занепалий стан має людина. Адже з якої сторони ми не поглянемо на наше життя, ми не можемо з точністю вказати, що тут і тут ми

прожили без гріха. І навіть якщо ми таку частинку нашої душі знаходимо то приходимо до того, що просто своїми добрими справами прикриваємо свої безчестя, які ми чинимо навіть не задумуючись про це. Наскільки часто люди хочуть просто заховати за своїми добрими справами своє безтурботне і гріховне життя. Ми звикли осуджувати і зневажати людей, нам задається, що сьогоднішнє наше життя дає нам на це право. «І тому – пише митрополит Антоній, гріх – не просто порушення Божої волі, нам як би нав'язаної, ніби Божа воля – вказівка нам ззовні про те, як жити, щоб Йому догодити. Гріх – це порушення самого досвіду життя, який в нас є, це злочин проти нас самих, це самогубство. І самогубство в дуже страшному, дуже сильному сенсі цього слова, тому що це вбивство в нас самих вічного життя; це виверження з нас Божого життя; це зречення від життя Божого заради того, щоб жити поверхнево, бездушно, легко, як нам здається» [Антоний (Сурожский), митр., 2001, с.158].

Проаналізувавши думку богословів сучасності, все ж я більш схиляюся до думок митрополита Антонія та патріарха Філарета, які даючи прості визначення даного питання надзвичайно точно пояснюють вчення Православної Церкви. Зауважуючи внесок даних богословів до розвитку церковного життя, не може поставати і думка що до того щоб піддати дані тези для сумніву. Адже в дійсності вчинений людиною гріх є тягарем для неї ж, прийнявши на себе цю отруту людина за словами святішого владика «легко клює на гачок з смертоносною приманкою і добровільно заходить у розставлені дияволом тенета, спокушуючись гріховною насолодою...»[Філарет (Денисенко), 1997, с.160], вона вже не може звільнитися від тих тенет і куди диявол захоче туди і поведе аж поки не викине на сушу. «Так само і грішник не може звільнитися від влади диявола, поки в його душі знаходиться гріх – цей диявольський гачок, який тримає душу»[Філарет (Денисенко), 1997, с.160].

3.2. Наслідки гріхопадіння та їх осмислення богословами ХХ століття.

Звертаючи свою увагу на дослідження у богословській галузі, ми помітимо, що богослови здебільшого поділяють наслідки гріхопадіння на декілька своєрідних напрямів. Зокрема окрім того, що людина на пряму зіпсувала свої відносини із Богом проглядається також і інша сторона де гріх залишив свої наслідки у житті людини. Для прикладу ми можемо звернути увагу на працю протоієрея Олега Давиденкова, який поділяє наслідки гріхопадіння на два напрями. У своїй праці з догматичного богослів'я він зазначає, «говорячи про наслідки гріхопадіння, необхідно розрізнити два нерозривно пов'язаних між собою дії: з одного боку, «природне» проістеченіє цих наслідків з факту гріхопадіння, з іншого боку, потурання цих наслідків волею Божою і затвердження їх в якості закону існування для занепалого єства»[Давиденков О., прот., 2017, с. 330].

Всім нам відомо, що перші люди, які вчинили гріх, були наші прабадьки Адам і Єва. Гріх, який вчинили вони називається первородним, тому що він зародився в першому поколінні людей. Хоча як вчинок він тривав короткий час, проте викликав важкі і згубні наслідки для духовного і матеріального єства наших прабадьків, а також для всієї видимої природи взагалі. За словами видатного богослова Сербської Церкви Юстина Поповича: «своім гріхом прабадьки ввели диявола в своє життя, давши йому місце в богоствореному і богоподібному єстві. Так гріх став творчим початком в їх єстві, протиприродним і богоборницьким, злолюбивим і дияволо-центричним» [Иустин (Попович), архим., 2006, Т-2, с.235].

Біблійна розповідь про гріхопадіння допомагає зрозуміти нам всю трагічність історії людства і його стан, в якому воно перебуває і до тепер завдяки тому ж таки вчиненому гріху. Наслідки для людства стали катастрофічними, якщо ми подивимось на наших прабадьків Адама і Єву то побачимо, що вони вчинивши гріх не лише втратили блаженство і насолоду життя в Раю, вони змінилися самі і у їхньому образі, як прабадьків змінилася і зруйнувала своє первісне буття людська природа, яка і донині є в нас.

Протоієрей Олег Давиденков вказує, що «в гріхопадінні людина, як вільна особистість звершила протиприродний вибір і тим самим нав'язала своїй природі, а в силу свого центрального буття в світотворінні, і всьому природному космосу протиприродній спосіб існування. Гріхом в початково створений довершений світ було внесено внутрішній розлад»[Давиденков О., прот., 2017, с 330]. Про що ж йдеться у цих словах? Проблемою гріхопадіння виступає те, що людина вчинивши дію, яка була не в природньому стані для людини принесла у своє буття, щось інше, і це інше стало таким своєрідним прикладом для вчинення цього у майбутньому. Тому внаслідок падіння змінився стан природи людини у її зовнішніх умовах життя. Але це зовсім не привід сприймати дану зміну, як помсту Бога для людини за вчинене нею порушення Його волі, адже, як нам відомо гріх є тим, що знищує людини з середини. Ці слова в якійсь мірі підтверджує протоієрей Миколай Сахаров у одній з своїх праць він пише: « після гріхопадіння все життя людини змінилося, воно отримало гріховний напрям з перевагою в ньому егоїзму та чутливості. Замість того щоб звертати своє щастя до Бога і спілкування з Ним, людина себе і свою волю зробила законом свого власного життя і любов до себе поставила вище аніж любов до Бога»[Сахаров Н., прот., 1939, с.81].

Отже як ми бачимо перше на чому гріх відбивається, були і є відносини між людиною і Богом, які до гріхопадіння були повні радості і досконалого послуху. Але вже після вчиненого людиною гріха вона не може повністю перебувати у спілкуванні з Богом. Адже до гріхопадіння людина повністю відчувала на собі подих Божий вона буквально жила у Господі. Та все надзвичайно змінюється після вчиненого беззаконня, людина позбувається сама тієї благодаті у якій вона перебувала і надалі починає жити без тієї любові і радості яка її оточувала тому тепер уже ці почуття змінилися на страх перед Богом, на що і вказує нам Мойсей у книзі Буття: «він сказав: почув я голос Твій у раю і злякався, тому що я нагий і сховався»(Бут.3,10). Виходячи з цього ми розуміємо, що надалі людина сприймає присутність Бога для себе нестерпною. Також і зникає у людини ще одна важлива для неї можливість, віднині вона уже

не може бачити Бога і залишатися живою, не зможе більше спілкуватися з Господом обличчя до обличчя як то було раніше, про що вказується у книзі Виходу «лиця Мого не можна тобі побачити, тому що людина не може побачити Мене і залишитися в живих»(Вих.33,20). Тому після гріхопадіння стан людини вважає Церква є налаштований проти Бога.

Влаштував гріх також дисгармонію між людиною і природою, тому що Господь прокляв за гріх не тільки Адама, але і землю. Проклята земля – значить, в працях її вона мстить людині. Земля підкоряється людині, вона смиренна мати – вона народжує з себе все і смиренно приймає в себе все: і сльози, і піт, і кров, і труп, і всякий бруд, переробляючи все і даючи все-таки їжу людині, – ми всі годуємося від землі. Від сонця і від землі по Божій милості. Але земля стала давати людині свої плоди тільки через його велику працю і криваві мозолі. Значить, вона сама не хоче давати людині все, що в достатку могла б давати йому без всякого особливого його перенапруги. За словами Олега Давиденкова «в наслідок гріхопадіння людина втрачає свою владу над світом, який виходить із покори своєму господарю і починає «мстити» йому за вчинені страждання» [ДавиденковО., прот., 2017, с.338]. Ось ще одна лінія розриву: людина знущається над землею, земля терпить її. А іноді перестає терпіти і це проявляється в землетрусах, повенях, засухах. Земля не дуже любить людину, яка топчеться по ній і забруднює її повітря своїми газами, а її водний ресурс – своїми зливами з заводів. У нас війна з землею, ми добряче над нею познущалися, вона може нам завжди помститися, якщо Бог благословить. Ось вам, повторю, ще одна лінія розриву.

Пошкодження душевних сил, внаслідок тісного зв'язку душі та тіла, вніс відповідні зміни в тіло, тому без сумніву стає зрозуміло, що вчинивши гріх людина прийняла на себе смерть. Митрополит Іларіон Алфеев пише, що «в життя людини ввійшли хвороби, страждання і смуток. Вона стала смертною, так як перестала їсти від дерева життя і смерті»[Іларіон (Алфеев), митр., 2009, с.91]. Саме тому після гріхопадіння відбувається відчуження людини від Бога, як Джерела життя. Добровільно і самолюбиво впавши в гріх, людина позбавила

себе того безпосереднього благодатного спілкування з Богом, яке зміцнювало її душу на шляху богоподібного вдосконалення. Цим людина сама засудила себе на виняткову смерть – тілесну і духовну: тілесну – коли тіло позбавляється оживляючої його душі, і духовну – коли душа позбавляється Божої благодаті, оживотворює її вищим духовним життям[Иустин (Попович), архим., 2006, Т-2,с.236]. Ми повині розуміти, що до того, як був вчинений перший гріх між людськими душою і тілом були відносини коли одне підпорядковувалося іншому. Тобто душа була завжди ціленапрявлена на підпорядкування Богові, а в свою чергу тіло повністю перебувало у покорі для душі. Вчинивши гріх цю ієрархію цілком було зруйновано, віднині душа перериває свою направленість до Бога і перебуває у підпорядкуванні тілу.

Іншим не менш серйозним наслідком гріха стає смерть, про що і пише митрополит Антоній Сурозький: «Коли ми думаємо про смерть, ми не можемо думати про неї однозначно, або як про торжество, або як про горе. Образ, який дає нам Бог в Біблії, в Євангеліях, більш складний. Говорячи коротко: Бог не створив нас на смерть і на знищення. Він створив нас для вічного життя. Він закликав нас до безсмертя – не тільки до безсмертя воскресіння, а й до безсмертя, яке не знало смерті. Смерть стала як наслідок гріха. Вона з'явилася, тому що людина втратила Бога, відвернувся від Нього, стала шукати шляхів, де могла б досягти всього крім Бога. Людина спробувала сама придбати те знання, яке могло бути придбано через прилучення до знання і мудрості Божої. Замість того, щоб жити в тісному спілкуванні з Богом, людина обрала самотійність, незалежність»[Антоній (Сурожский), митр., інтернет ресурс]. З цих слів ми розуміємо, що людина чинячи будь який гріх сама для себе обирає шлях смерті. З кожним вчиненим не праведним вчинком людина сама себе огороджує від Бога, цим же і творячи собі смерть у цьому житті. Підтвердження цим словам може виступати родовід людства уже після Адама. Саме з даного родоводу ми можемо побачити, що хоч і смерть входить в життя людини про те вона ще немає такого смертоносного жала, адже люди і надалі продовжували жити довговічне життя, яке з часом стало скорочуватися все більше і більше. Цим

скороченням можна вважати розвиток гріха людиною. Тобто чим більше гріх входить у життя людини тим вона по суті скорочує життя.

«З гріхопадінням, в силу того, що змінилися властивості душі людей, сталося і розлад в їх тілі, бо душа керує тілом. Зіпсована гріхом душа не змогла вже керувати чистим тілом, змінилося і тіло: воно стало схильне до хвороб, страждань, старіння, і смерті» – зазначає ієромонах Анатолій Берестов[Анатолій (Берестов), ієром., інтернет-ресурс]. А продовжуючи давати відповідь на запитання про зв'язок гріха хвороб і смерті він пише: «оскільки гріх призвів до появи в світі страждання, хвороби, і смерті, природно, розвиток гріха і падіння людства в безодню гріха призводить і до розвитку безлічі хвороб, збільшує і урізноманітнює наші страждання. Давайте згадаємо деякі моменти з початкових глав Біблії. Каїн, коли він запалився гордливістю до того, що жертва брата його Авеля була більш угодна Богу, убив брата свого. І ось в світ увійшли вбивство, а з ним страждання і біль, бо вбивство завжди цим супроводжується, і смерть – перша смерть перших людей увійшла в світ. З тих пір людина витончується в методах вбивства, катування, тортури, руйнуванні середовища свого проживання. Він активно працює над своїм самознищенням. Гріх, увійшовши в світ, за вченням святих отців Церкви, має властивість розвиватися від, здавалося б, незначного свого стану до надмірної, сили – пристрасті – вищої його ступеня. Справжнє людство пішло настільки далеко від свого першоджерела – Бога і зайшло в такий моральний тупик, що, якщо не повернеться до свого Першообразу, то йому загрожує фізичне і моральне самознищення. Людство в наш час стоїть перед небезпекою набагато серйознішою, ніж ядерна, ця небезпека – розпад духу, падіння в безодню гріха»[Анатолій (Берестов), ієром., інтернет-ресурс].

Отже ніхто не може сказати, що він не помре, – це безглуздість. Смерть – це істина, яка не потребує доведення, це факт, з яким доводиться рахуватися навіть самим легковажним людям. Нерідко свідомість наближення смерті змушує уражену гріхом людину пускатися в пошуки сенсу життя. Адже ні що інше як тільки смерть надає огидний присмак тієї безрадісної буденності, яка

зветься життям без Бога. Людина не розуміє Божественної мудрості і часто нехтує порадами і залишається глухим до поклику, який звернений до його душі, адже без допомоги він не в силах вибратися з прірви гріха і полинати до свого блаженного майбутнього!

Важливо також розуміти, що смерть душі є іншою від смерті тіла, бо тіло після смерті розкладається, а душа, яка померла від гріха, не розкладається, але, втрачаючи духовне світло, Божої любові, радості і блаженства, перебуває в стані мраку, печалі і страждань, живучи невпинно собою і від себе, що насправді означає – гріхом і від гріха. Архімандрит Іустин вказує на те, що «без сумніву, гріх – це свого роду руйнування душі, розпад душі, розтління душі, бо він засмучує і розбещує душу, спотворює її богоданний життєвий лад, унеможлиблює досягнення поставленої їй Богом мети і, таким чином, вражає смертью і її саму, і поєднане з нею тіло» [Іустин (Попович), архим., 2006, Т-2, с.236]. Виходячи з цих слів ми розуміємо, що руйнування душі – це руйнування насамперед властивостей людської природи, адже душа є однією з її складових і тому якщо ми нанесемо непоправну шкоду для душі, то в такому випадку це обов'язково відіб'ється і на стані людської природи взагалі. Тому гріхи створені людиною перейдуть до її нащадків у наступні покоління. Гріхи батьків переходять на дітей і онуків, так що вони народжуються зі схильністю до пороків своїх батьків, а іноді прямо з їхніми хворобами. Згадаймо, що говорив Іоан Богослов у одному з своїх соборних послань «хто чинить гріх той від диявола»(1Ів.3,8), а уже трактуючи ці слова Інокентій Херсонський пише: «Бути від диявола, перебувати в тісному зв'язку з ним, ворогом Бога і людей, підлягати його пекельному впливу, це такий нещасливий стан, про який не можна і помислити без трепету. Але грішник, як вчить Слово Боже, неминуче знаходиться в цьому нещасливому стані» [Інокентій (Борисов), архиеп., 1958, с.47]. Ці слова я привожу для того, щоб будь яка людина задумувалась і починала розуміти, що не можна жити без Бога. Адже відмовляючись від Нього ми автоматично попадаємось на приманки князя світу цього. Той хто не живе благочестиво, він уже має в собі гріх і його наслідки, тому і перебуває в цьому

стані. Виникає інше не менш важливе запитання, під яким впливом перебуває грішник у диявола? Саме на таке питання дає відповідь покійний владика Інокентій, він пише: «Судіть самі за тими виразами, котрі вживає для означення цієї залежності слово Боже. А воно називає грішника сином диявола в сенсі подібному тому, як праведник називається сином Божим»[Інокентій (Борисов), архiep., 1958, с. 47-48]. Чи може бути більш кріпкий зв'язок як у сина та батька? Напевно що ні, такий же і зв'язок між дияволом і тими хто служить для нього. Адже саме син отримує своє буття від батька, так і грішник своїм буттям забезпечує своє гріховне існування для диявола. І як від батьків діти отримують своє виховання так і від духів темних своє гріховне виховання отримує людина, яка впала у гріх.

У такому стані людина ніяк не згодна визнати, що вона є грішною. І поки вона перебуває в такому стані, поки вона вважає себе правою, поки вона вважає себе хорошою, знаною, розумною, вона Бога побачити не може, тому що вважає себе правою тільки з однієї причини: тому що вона горда. А гордість є найголовніша омана людини щодо самої себе, яка робить її серце абсолютно непроникним для того, щоб побачити Бога. Тому дуже рідко в храмі Божому можна зустріти якогось начальника: ну як же, я керую безліччю людей, я ж завжди правий, я знаю, як треба, – як же я можу на коліна встати? Це дуже важко. Найбільша кількість людей в храмі завжди, в усі часи були люди прості, які не мають великої освіти, які не думали про себе високо, і це допомагало їм прийти до Бога. Тому коли Господь з усього ізраїльського народу вибирав Собі учнів, Він вибрав простих рибалок. Жоден з них не вмів ні писати, ні читати, вони вміли тільки ловити рибу і були прості, як діти, і тому легко сприйняли те, що Він їм говорив, повірили Йому. Тому що горда людина завжди недовірлива, їй завжди здається, що її обманюють. За словами патріарха Філарета «горда людина будь-яким способом шукає честі, слави і похвали. Вона завжди хоче здаватися важною персоною, вказувати, повелівати і мати зверхність. А хто перешкоджає її забаганкам, на того сильно гнівається і розлючується. Втративши пошану і владу, горда людина ремствує, обурюється і нарікає «чим

я згрішив? У чому я винен? Чи цього гідні мої труди і заслуги?» – так звичайно говорить горда людина»[Філарет (Денисенко), 2000, Т-2, с.290]. І справді, якщо прискіпливо придивитися до гордої людини відразу проявляється її занепалий стан по відношенню до Отця нашого Небесного. Протоієрей Євген Заплетнюк у свою чергу зауважує, що: «сам диявол хоче, щоби люди полюбили гріх, бо кожен наш гріх – це бунт проти Творця та його намірів»[Заплетнюк Є., прот., 2019, с.240]. Тому для того, щоб наслідок гріха у нашій душі не проростав з новою силою ми повинні більшу увагу присвячувати для того, щоб пізнавати волю Божу. Адже пізнаючи те, що є правильним, ми все ж будемо прагнути до своєї особистої зміни піддаючись виправленню. А вже в свою чергу плоди нашого виправлення будуть знищувати стан нашої занепа́лості.

Ми повинні розуміти, що дія гріха виробляє певні психологічні, духовні та навіть фізичні зміни в природі людини. Всі ці наслідки, хоч і можуть бути теоретично передбачені, не входять до наміру людини, що знаходиться в стані зваби гріхом і прагне, як вона думає, до особистого блага. Насправді ж в гріху відбувається втрата як надприродного, так і природного блага. Антоній Сурозький, пише: «Гріх – це порушення законів життя; а закон життя полягає не в тому, щоб уміти прожити світським життям успішно або хоча б безпечно протягнути буття своє протягом тих років, які нам дає Господь. Жити значить поступово – відкритістю душі, вірністю законам життя – долучитися до життя Самого Бога. Тому що іншого життя в повному, цьому сенсі слова немає: є існування, є відбування, але життя – тільки Боже» [Антоній (Сурожський), митр., 2001, с.176].

За вченням Церкви, в гріху було порушено єднання людини з Богом як джерелом життя. своїм вільним самовизначенням людина припинив свою участь в благодатних діях Святої Трійці, позбувшись причетності до Божественного світла, ставши чужою благодаті Святого Духа, одягнулась в дебелий і грубу плоть і виявилась в тиранічній владі своїх власних пристрастей. У духовно-тілесної природи людини стався необоротний процес

розладу і роз'єднання духовного та тілесного життя. Фізична смерть з'явилася неминучим наслідком цього роз'єднання.

Втрату людиною природного і надприродного блага слід розглядати як результат первородного гріха. Поряд з втратою надприродною благодаті людина разом з первородним гріхом успадкувала фізичну неміч своєї природи. Особистий гріх посилює цю неміч, робить зло легше здійснюваним, а чеснота тяжчим. Однак залишившись неушкодженим в гріху дар трансцендентальної свободи дозволяє кожній людині заново здійснювати свою емпіричну свободу і знаходити в ситуації морального вибору так, як вона цього хоче. Фізична неміч людської природи і її схильність до гріха зовсім не виключають можливості природних сил прагнути до добра.

3.3. Подолання гріха: способи та наслідки

Впродовж всього свого життя людина повинна працювати над собою і своїм станом гріховності, в якому вона перебуває. Іноді людина замислюючись приходить до розуміння того, що лежить у її серці, з чим вона живе і що відчуває. Митрополит Антоній Сурозький пише: «буває, що людина живе спокійно, нічого особливого з нею не відбувається, вона як би "пасеться" на полі життя, щипає траву, не думаючи ні про бездомне небо над собою, ні про будь-які небезпеки; їй жити добре. І раптом трапиться щось, що звертає його увагу на те, що не все так просто; раптом вона виявляє: щось не те» [Антоній (Сурожський), митр., інтернет-ресурс]. Звісно усі ми чітко усвідомлюємо, що саме ось це відчуття і є тим, що спонукає нас до дій, які направлені на те, що в ми звикли називати гріхом.

Людина, як ми знаємо є духовно-тілесною істотою, вона Для життя і здоров'я тіла за законами фізичного світу потрібні білки, жири, вуглеводи, вітаміни і так далі. Що трапиться, якщо людина буде нехтувати законами фізичного буття, грубо порушувати норми харчування та харчуватися тим, що шкідливо для її організму? Наприклад, якщо людина буде замість води пити бензин? Звичайно, що такі дії є протиприродними для організму людини і призводять до хвороб або навіть до смерті. Ще приклад. Щоб тіло було

захищене, люди з глибокої давнини взимку носять теплий одяг. Якщо нехтувати цими віковими правилами і ходити в мороз роздягненим, то хвороба неминуча. Точно так саме діє гріх – він заподіює шкоду, діє руйнівню, але не на тіло, а на душу, що набагато гірше: адже тіло тимчасово, тлінне, а душа безсмертна.

Ми знаємо, що від часу коли наші прабатьки згрішили, не було такого історичного періоду, щоб хоч якогось гріха на землі зовсім не було. Але, безумовно, та кількість і та концентрація гріхів, які ми спостерігаємо зараз, в історії безпрецедентні. Ніколи не було такої епохи, щоб ми так багато і так страшно грішили, причому грішили часто абсолютно безвідповідально. Це не тому, що ми якісь зовсім вже безсовісні, і не тому, що ми найгірші представники роду людського, але чомусь в якийсь момент ми як люди, стали переходити все і будь-які межі, погано розуміючи свою свободу. Крім того, нам, звичайно, ніхто не говорив про норму, про те, як потрібно, тобто про те, що зазвичай засвоюється з дитинства, що споконвіку, з покоління в покоління передавалося і закладалося самою культурою, частково церковною, почасти народною. Варто також за словами протоієрея Євгена Заплетнюка пам'ятати, що: «гріх – це хвороба духу, душі і тіла, а всі люди між собою тісно пов'язані, зокрема і родинними узами, у багатьох випадках потрібно прямо говорити, що гріх, а точніше схильність до деяких пристрастей, передаються чи зможуть передаватися від батьків до дітей»[Заплетнюк Є., прот., 2019, с.243].

Святі отці говорили, що блаженні не ті, хто воскрешають мертвих, а ті, хто бачать свої гріхи. Тому ми повинні розуміти, що усе що стається, будь-яке чудо звершується Богом. Також важливо розуміти, що це чудо, про яке ми говоримо, зовсім необов'язково свідчить про висоту життя того, хто про це чудо молився. Адже часто буває, що диво відбувається по вірі того, хто про нього просить, або тому, що воно дуже потрібно комусь невідомому нам. А ось якщо людина бачить свої гріхи, це точно означає, що її душа досягла високого стану. Це набуття духовного зору, може бути, якесь раптове осяяння, прозріння, дароване Богом раптом з якихось причин, а може бути, результат довгої

духовної роботи, духовного зростання, очищення серця. Останнє – особливо рідкісне і дороге цінне досягнення. Та нам варто розуміти, що такий стан для людини велика рідкість, а ми здебільшого маємо кожен свої пороки.

Існує така думка, що пороки чи пристрасті – це продовження природних потреб людини. Тобто пороки чи пристрасті не притаманні для створеної Богом природи людини, а є породженням первородного гріха, тобто гріха непослуху і відходу від Бога, який здійснений першими людьми, Адамом і Євою – першим родом людським. В їх гріхопадіння первозданна природа людини спотворилася. І ось цій спотвореній природі – стали властиві пристрасті. Якщо позначити точку відліку там, де починається історія занепаłego людства, то можна сказати, що для грішної людини гріх є природним станом в тому ж сенсі, як для будь-якого народженої людини стан хвороби є природним. З цієї позиції легко виправдати будь-який гріх, можна сказати, що все природно. Така тенденція тепер поширюється і нам на жаль її теж нав'язують. Те, що раніше називали блудом, тепер називають нормою. Раніше вважали содомський гріх протиприродним збоченням, а тепер називають просто нетрадиційною, але цілком допустимою, теж природною орієнтацією. Прикладів такої «легалізації» гріха тепер можна навести безліч. Логіки тут, однак, немає. Адже, якщо хворобу вважати чимось природним, тобто нормальним станом, то яким тоді доведеться вважати стан здоров'я – надприродним, тим який виходить за межі норми? Тоді виникає запитання: навіщо лікувати хворих, хто це буде робити? Хто тоді може вимагати здорового способу життя, розвитку медицини і тому подібного?

В даний час ми є свідками дедалі зростаючого припливу людей до Церкви. Суспільство цікавиться Церквою і найчастіше звернення тих чи інших людей до Церкви асоціюється зі зверненням до витоків та до традицій, які були сформовані століттями раніш, які формували наші предки християни. Те, що народ хоч і поступово, але повертається обличчям до храмів Божих є хорошим знаком нашого часу. Гірше те, що велика частина людей, звернувшись до віри з якимись своїми початковими знаннями або ставленням до розуміння

православ'я, здебільшого залишаються з такими ж поняттями на все подальше життя. Цьому сприяє також та обставина, що, увійшовши в життя тої чи іншої парафії, вони не можуть змінити своїх думок, свого настрою, так як в оточуючих парафіян вони бачать лише підтвердження своїх переконань.

Велика проблема реального стану віруючих в Церкві часто полягає в тому, що сутність віри зводять до обрядів, до виконання всього того, що є в традиціях нашої Церкви без свідомості внутрішнього змісту віри. Тому Церква стає помічницею в земних справах, можливістю в задоволенні земних потреб, залучення до традицій і звичаїв народу тої чи іншої національності.

Забувається, що Церква – це, перш за все, притулок порятунку, містичне Тіло Христове, в якому кожен віруючий досягає з'єднання з Главою Церкви – Господом Ісусом Христом за допомогою церковних таїнств, священнодійств, богослужіння. Але це з'єднання неможливо без особистої участі кожного віруючого. Людина повинна докласти чимало зусиль, тому що гріх, що живе в ній, стає перешкодою на цьому шляху. І ось якраз та боротьба з гріхом, та внутрішня сторона нашої віри поступово відкривається для кожного віруючого, якщо він дійсно щиро буде шукати Христа. У цьому пошуку Христа і відсікання гріха від себе полягає те духовне життя Церкви, яку найчастіше не помічають новоприбулі в храм або давно віруючі люди, помічаючи лише те зовнішнє виконання вказівок, статутів і вимог церковних.

Людина, ревно бажає знайти істину, зауважує, що вона не тільки не змінюється на краще, а й бачить, що стає ще гірше. Це буває від того, що у неї відкриваються очі на свій внутрішній стан, якого вона раніше не помічала. Дуже часто люди від цього впадають у відчай. Тому їм вкрай необхідний досвід святих подвижників, які залишили після себе твори, в яких викладено боротьба їх з гріхом і перемога над ним.

Людина повинна невпинно боротися з найменшими гріховними рухами душі, які перешкоджають їй з'єднатися з Богом. У цьому з'єднанні людина повинна бачити мету свого життя. Святі були уважними до себе, до свого внутрішнього стану і на досвіді пізнавали, скільки різних пристрастей діють в

людині. Але це було не просте споглядання, а постійна боротьба. І ця боротьба є актуальною постійно, вона дійсно є боротьбою за життя, життя вічне. Гріх несе смерть, і це його основна, страшна властивість серед всього іншого. Гріх вбиває душу так як розлучає її з Джерелом життя – Богом. Шлях боротьби з гріхом – шлях до Бога, до з'єднання з Ним.

Для ведення боротьби з гріхом вкрай корисно знання того, що в даний момент, в момент життя на землі, людина перебуває в ненормальному стані. Вона перебуває в стані падіння. Це означає, що природним її станом є те, в якому вона перебувала до гріхопадіння. Усвідомлення цього дає сили і надихає людину на працю, щоб стати такою, якою вона була створена Богом. Про цю велику гідність, висоті первозданного людини отець Іоанн Кронштадський пише так: «Не можна надивуватися, коли згадаєш верх створінь Божих на землі – людини, істоти духовночутливого, прикрашеного розумною, безсмертною і вільною душею і згідним, струнким, прекрасним тілом» [Іоан (Кронштадський), прот., 2013, с. 75] .

Говорячи про падіння людства ніяк не можна забувати того, що людина створена Богом за своїм образом. Це означає, що людина, маючи вільну волю, сама вільно обрала для себе шлях відчуження від Бога, хоча і піддалась спокусі спокусника ззовні. Людина повинна була дотриманням малої заповіді Творця про утримання від плодів дерева пізнання добра і зла зміцнитися в добром волевиявленні людини та досягти досконалості. «Але диявол, загордившись проти Бога і задумуючи проти Творця свого, зробив учасником своєї гордості і злоби весь людський рід», [Іоан (Кронштадський), прот., 2013, с. 75] – так характеризує отець Іоанн гріхопадіння. Але знову-таки, не можна забувати того, що людина могла і не погодитися на оману. Вона сама вільно прийняла пропозицію змія-спокусника. Це положення – наявність вільної волі в людині як характеристики образу Божого.

Допускаючи падіння людини, вінця творіння, Господь не відмінив той визначений план, який людина повинна була виконати. Перший Адам, чи не виконавши волі Божої, упав. Це завдання бере на Себе Христос, Син Божий,

другий Адам. Господь втілюється, страждає на Хресті, вмирає, воскресє і возноситься до Отця Небесного. Вся справа Господа Ісуса Христа направлено до відновлення людства, до даруванню йому того гідності, яке він мав до гріхопадіння і навіть вище: обдарування йому можливості з'єднатися з Богом, стати богом за благодаттю. Врятувати людину, за словами святого праведного Іоанна, міг лише тільки Творець його, тому що «... виправлення нашого єства, вкрай нами засмученого гріхом ... може не інакше здійснитися ... як Спасителем» [Іоан (Кронштадский), прот., 2013, с. 63]. Саме завдяки втіленню Сина Божого людство «.. помилувано, відроджено, оновлено, просвічений, обезтленено обожнюючи, затверджено ...» [Іоан (Кронштадский), прот., 2013, с.64]. Значить, після втілення Бога Слова людині дано сили. Щоб ухилятися від зла і уподібнюватися Богу. Які ж це сили і що зробив Господь Ісус Христос на землі? Так як людство боляче, спотворене гріхом, то йому необхідно лікування. Господь засновує тут, на землі, Лікарню, Церкву Свою, в якій людині подаються всі сили для зцілення. Лише тільки в Церкві досягається з'єднання з Богом, Життям і таким чином лише в Церкві людина знаходить порятунок. Тому тільки живучи в Церкві і церковним життям, людина стає тим, ким він повинен бути і ким «... вказав йому Бог від початку, тобто за образом і подобою Його ..., він може бути і буває великим, рівноангельським і другом Божим ...» [Іоан (Кронштадский), прот., 2013, с.137]. І вже з цього положення відображається – необхідність підготовки до вічного, блаженного життя з Богом тут, на землі. А це в свою чергу має на увазі потреба вкорінення в добро, якого без боротьби з гріхом не буває.

Ключовою дією до подолання зла, а отже і гріха виступає покаяння. Всі ми хочемо, щоб люди якомога швидше звільнилися від свого грішного стану. Але ми також повинні тверезо розуміти, що в одну мить зробити це неможливо. Якісь одиниці, ймовірно, і здатні на таке, але більшість наших сучасних християн не зможуть це питання вирішити відразу. Це, природно, стосується не тільки плотських, а й взагалі всіх гріхів. Тому ми повинні пояснювати або ж оголошувати, що таке гріхи і на чому потрібно робити акцент.

Головне тут домогтися від кожного слухача внутрішнього усвідомлення та виявлення тих областей свого життя, які потрібно прирівняти або безпосередньо до гріхів. Тут ми, з одного боку, хочемо дуже чітко позначити сферу цих гріхів, а з іншого боку, хочемо показати оголошувати, що не так-то все просто, що не можна обійтися якимось суворо фіксованим їх списком. Бувають ситуації, коли один і той же гріх при одних обставин і для одних людей може бути для виправлення і більшого усвідомлення їх стану, а в інших обставинах або для інших людей – засобом для відштовхування у своєму покаянному досвіді. Будь-яке конкретне рішення з даного питання стосується дуже делікатній прикордонної сфери. Тому ми не хочемо, щоб люди підходили до цієї проблеми формально: просто взяли б якийсь готовий перелік, пройшлися по ньому, переконалися, що тут у них «все добре», і заспокоїлися.

Тобто говорячи про виявлення таких гріховних областей, ми показуємо наскільки людина повинна входити в дослідження своїх гріхів. Якщо робота щодо власного покаяння в душі замінюється бездіяльним самоаналізом, тобто копанням в своєму занепалому стані, але при цьому людина нічого не робить, щоб зцілитися, то це принадність. Це шкідливо і навіть смертельно небезпечно. Ми говоримо зараз про те, що людина, що бажає духовного зростання, повинна зрозуміти, яка пристрасть в даний момент найбільше розділяє її з Богом, і саме з цією пристрастю почати боротися. Наприклад, обжерливість. Значить, потрібно зосередитися насамперед на боротьбі з цією пристрастю. А коли її переможеш, тоді дивись, яка наступна пристрасть вилізла на перше місце. Це схоже на те, як борються на війні.

Тому насамперед важливо акцентувати свою увагу над тим, щоб наслідок був вирішенням причини. Тобто ми маючи якусь пристрасть повинні добре обміркувати яке саме вирішення даної проблеми є найкраще і лише після того приступати до лікування душевної хвороби, тобто гріха. Тому приходячи до сенсу морального самовизначення людини, ми приходимо до вільного подолання гріха і в звернення до чесноти. Оскільки зазвичай людина постійно знаходиться у владі пристрастей, всяке епізодичне каяття в скоєних гріхах ще

не є цілком адекватним поняттю покаяння. Приклад даної ситуації ми знаходимо у Антонія Сурозького, який пише: «...ми не можемо каятися постійно, це нам не під силу. Що ж нам робити? Робити треба ось що. Ви, напевно, читали про те, як відбуваються розкопки древніх міст або пам'ятників. Приходить археолог і починає шкребти землю. Спочатку він бачить тільки звичайну ґрунт, але поступово починає розрізняти якісь обриси того, що давним-давно лягло під землю. Це вже перше бачення. Коли ми самим зародковим чином бачимо в собі що-небудь негідне ні нас самих, ні тієї любові і поваги, якими ми оточені, ні тієї любові, яку Бог нам проявляє, це вже початок нашого прозріння, і ми можемо піти на сповідь...» [Антоній (Сурожський), митр., інтернет-ресурс]. Саме тут і полягає сенс подолання гріха, людина покроково починає досліджувати таємні, пристрасні місця своєї душі. Знаходячи там те, що ми називаємо гріхом і уже тоді приходячи на сповідь людина починає торувати свій шлях до покаяння.

Людина повинна прагнути скинути з себе ненависний і чужий її природі гріх і безперервно звертати сили свого розуму до Бога, щоб її покаяння стало новим самовизначенням у свободі і увінчалось торжеством благодаті в особистому житті.

Таким чином, досягнення розуміння пристрасності пов'язано з подоланням гріха і передбачає перебування благодаті. Свобода має своєю умовою перемогу над затьмареним і пристрасним єством і постійне оновлення розуму в благодаті й істині. Втрата благодатного життя завжди означає втрату духовної свободи. Навпаки, зростання в благодаті веде до зростання духовної свободи. Людина стає повністю вільною тільки тоді, коли знаходиться в благодаті Святого Духа. «Де Дух Господній, там свобода» (2 Кор. 3, 17). Благодать несе людині звільнення від гріха і пристрасностей. Це свобода від егоїзму і свавілля, яка дозволяє кожній людині подолати відчуженість і замкнутість і надихає її на служіння ближнім за прикладом Христа. Духовна свобода проявляється в свідомості і способі життя людини, тріумфуючу перемогу над гріхом здійснює відповідно з високим християнським покликанням моральний внесок у творче

перетворення всього існуючого ладу життя в процесі його входження в порядок нетління і вічності.

Так як прикріплене до Бога, для людини є благо, блаженство, то гріх, який відкидає душу від Господа є зло, нещастя для душі. Це є природна дія для людської душі, як створеної за образом і подобою Божою.

ПРАВОСЛАВНИЙ ДОСВІД ПОКАЯННЯ. СУЧАСНА ПРАКТИКА

4.1. Покаяння як заклик до духовного життя

В одній із перших глав книги «Православна психотерапія» митрополит Ієрофей Влахос зазначає: «Справа Церкви – лікування. Вона прагне вилікувати хвороби, перш за все душевні, які мучать людей» [Ієрофей (Влахос), митр., 2016, с. 27]. Бути грішником – це одне велике нещастя, яке мучить усе людство ще з тих пір, коли наші прабатьки необачно проявили непослух у відношенні до Отця нашого Небесного. З того часу людство зазнало важкої хвороби, тобто гріха, який відбивається на кожній людині по-окремі і на всьому людстві взагалі. Немає такої людини, яка не вчинила б гріха, кожна людина, яка приходить у цей світ уже є грішною, уже є такою, яка захворіла душевно. Звичайно, що характерною рисою для покаяння повинно виступати саме розуміння людиною того, що вона захворіла, тобто визнання людиною того, що вона має гріх. Протопресвітер Олександр Шмеман зазначає: «Ми знаємо і щоденно відчуваємо, що, не дивлячись на те, що введені в радість і світло Царства, наше життя здебільшого залишається темним і грішним» [Шмеман О., протопр., 2012, с.329]. З таким визначенням важко не погодитись, адже особисте розуміння своєї занепалості людина здебільшого відчуває коли є активним учасником церковного життя, яке не закінчується тим, що вона відвідує храм кожної неділі. Тому перед людиною виникає питання, як зрозуміти, що я є грішник? І, звичайно, що відповідь на це питання кожна людина повинна відшукати у собі, переосмислюючи свій духовний стан і минуле життя, читаючи та досліджуючи Священне Писання. У одній зі своїх проповідей

патріарх Філарет, повчаючи на тему покаяння, сказав: «Він (Господь) закликає нас до покаяння голосом совісті, яка ще не зовсім заснула, повчаннями Священного Писання, яке лине до нашого слуху з церковних читань та з проповідей пасторів Церкви. Сприятливі та несприятливі обставини нашого життя, а особливо передсмертні хвороби, є також закликом до покаяння» [Філарет (Денисенко), 1997, с.21].

Для того, щоб вцілому розуміти, як покаяння впливає на духовний стан людини, потрібно для початку зрозуміти, що таке покаяння та в чому воно проявляється. Катехизис Православної Церкви вчить нас, що «покаяння – це одне із семи таїнств Церкви, у якому віруючий сповідує свої гріхи та кається в них перед Богом у присутності священника, і при видимому відпущенні гріхів від священника невидимо відпускаються гріхи самим Господом Ісусом Христом» [Москалюк К., 2016, с. 101]. Ми повинні розуміти, що гріх є насамперед те, що роз'єднує нас з Богом, але не через те, що Бог не хоче нас сприймати чи ображається на нас, що в жодному разі неможливо, адже Бог незмінний, а насамперед тому, що ми, чинячи якийсь гріховне діяння, самі відрікаємось від Нього.

Таїнство покаяння було встановлене Самим Господом Ісусом Христом, адже ще до свого Воскресіння із мертвих Він повідомив апостолів, що їм буде дана влада на землі прощати гріхи: «Що ви зв'яжете на землі, те буде зв'язане на небі, і що розв'яжете на землі, те буде розв'язане на небі» (Мф.18:18). І, уже після Воскресіння, відправляючи апостолів на проповідь, Він виконує свої слова, кажучи: «Прийміть Духа Святого. Кому відпустите гріхи, тим відпустяться, на кому залишите, залишаться» (Ін. 20: 22-23). Характерно і те, що таїнство Покаяння існує в Церкві від її народження і до сьогодні, яке не змінюється, а в Церкві і сьогодні виконується як і в древні часи.

Для повного розуміння даного Таїнства нам також важливо і зрозуміти сам сенс слова покаяння, адже на грецькою це таїнство звучить як «μετάνοια». Олексій Нестерук, один з відомих російських вчених, так пояснював це вчення: «Метаноя – це грецьке слово і його точний переклад означає зміну розуму. Але

розум тут потрібно міркувати дуже обережно, адже в православній літературі існує різне уявлення про градації людського розуму. Кажуть, наприклад, про духовний інтелект, про розум або свідомість (діанойя на грецькому). Можна говорити про дух і про інші його аспекти, але важливо те, що зміна розуму, зміна духу відповідає не етичній, а екзистенційній зміні, зміні життя людини» [Нестерук О., інтернет-ресурс]. Сучасна православна практика має у собі досить велику кількість відтінків розуміння метаної, тому однією з задач православного християнина повинне бути вміння розрізнати ці напрями. Для прикладу пояснення цих напрямів Олексій Нестеров приводив одну з євангельських розповідей, а саме про те, як Ісус Христос повчав багатого юнака [Нестерук О., інтернет-ресурс]. І дійсно, якщо ми заглибимось у дану розповідь, то можемо побачити, що юнак був праведний, йшов по шляхах заповідей, але він не зміг здійснити екзистенціальної трансформації, він не зміг зробити себе корисним для християнства, він не пішов за Христом і не виконав заповідь, пов'язану зі зміною його життя. Варто звернути увагу, що зміна, яку Христос просив його зробити, була неетичною, а онтологічною, по суті, це була зміна природи. Тому, досвід метаної передбачає дуже важливі зміни не поведінкові, а саме зміни ставлення до життя взагалі, зміна нас самих як результат цих відносини. Тобто, така трансформація, коли ми безповоротно змінюємося. Також ми повинні усвідомлювати, що переміна відбувається не лише внутрішньо, за словами єпископа Варнави Беляєва: «Покаяння не є тільки що-небудь сокровенне в людині, що є результатом цілеспрямованої дії його духовних сил, спрямованих на удосконалення особистого «я». Однак продукування, хоча б і великого, тілесного чи духовного, мало. Покаяння є саме благодать Божа, обдарування Христове, милість Господня. Воно є райські двері в Боже житло, в саму Любов Божу, за допомогою цієї ж Любові» [Варнава (Беляєв), єп., 1998, Т-3, с.319].

Це Таїнство, в деякій мірі, ми повинні сприймати як зупинку, адже чинячи беззаконня в нашому буденному житті, ми безперестанно віддаляємось від Бога, і саме це покаяння, тобто переміна, є для нас усвідомлення того, що

ми тримаємо рух у протилежну від Бога сторону. Тому, саме від цього розуміння людина починає свій шлях до Бога, своє покаяння, про який досить глибоко розповідає митрополит Антоній Сурозький: «Ось це шлях покаяння: увійти в себе, встати перед Богом, побачити себе засудженим, який не заслуговує ні прощення, ні милості, і замість того, щоб як Каїн, бігти затреміти перед Богом, обернутися до Нього і сказати: Вірую, Господи, в Твою любов, вірую в Хрест Сина Твого, – вірую, поможи моєму невірству! .. і потім йти шляхом Христовим, як я тепер говорив: все прийняти від руки Божої, з усього принести плід покаяння і плід любові, і в першу чергу брата нашого простити, не чекаючи його виправлення, понести як хрест, розіп'ястися, якщо потрібно на ньому, щоб мати владу, подібно до Христа, сказати: «Прости їм, Отче, вони не знають, що творять». І тоді Сам Господь, Який сказав нам: «Якою мірою ви міряєте, такою і вам мірятимуть, прощайте, як Отець ваш Небесний прощає», – Він в боргу не залишиться: простить, виправить, спасе, і вже на землі як святим, дасть нам радість небесну» [Антоній (Сурожський), митр., інтернет-ресурс].

Важливим аспектом для того, щоб людина почала шукати шлях покаяння та істинного, радісного, духовного життя, є цілковите усвідомлення свого занепаłego стану, своєї гріховності. Старець Силуан, відомий сподвижник ХХІ ст., в одному зі своїх листів, писав: «Істино кажу вам: я не знаю в собі нічого доброго, і багато у мене гріхів, але благодать Святого Духа згладила багато моїх гріхів, і я знаю, що тим, хто бореться з гріхом, Господь подає не тільки прощення, але і благодать Святого Духа, Який радує душу і дає їй глибокий і солодкий мир» [Софроній (Сахаров), архим., 2006, с.414]. Пояснюючи людям про свій занепалий стан, він вказує і на іншу, не менш важливу, причину для того, щоб принести достойні плоди покаяння – це благодать Святого Духа, яка за словами старця умиряє душу і гріє серце.

Всім нам хочеться спастись, але мало хто думає і по-справжньому дбає про своє спасіння. Всім хочеться потрапити до раю, а працювати і принести добрі плоди для свого порятунку виступають для більшості великим тягарем.

Ось, тому-то, справа порятунку і не посувається вперед, але, знову ж таки, ми повинні розуміти, що усвідомлення – це і є початок. За словами єпископа Варнави: «Немає ліміту людської досконалості, при якій покаяння було б вже зайвим. За допомогою покаяння початківці набувають розуміння благочестя, ті які знаходяться на середньому шаблі процвітають в благочестивому житті, а досконалі затверджуються в ній. Тому, покаяння до самої смерті не визначається і не обмежується ніякими справами і часом» [Варнава (Беляєв), єп., 1998, Т-3, с.320]. Мало хто швидко зростає духовно, бажання врятуватися у багатьох так і залишається бажанням, але лише тільки на словах. Тобто, у багатьох випадках, а на практиці це майже у всіх, людина попадає у таку своєрідну западину, саме у той стан, коли вона розуміє, що щось у її житті не так, щось потрібно змінювати. Людина приходить до думки, що є у її житті речі, які все ж суперечать для її духовного спокою. Проте, у такому стані людина всеодно ще не є готовою до щиросердного розкаяння в своїх гріхах. Такий стан у своїх проповідях описував митрополит Антоній Сурозький вказуючи: «Коли ми думаємо про покаяння, нам завжди представляється темна або сіра картина скорботи, стисненого серця, сліз, якогось непередбачуваного горя про те, що наше минуле таке темне і негідне: негідне ні Бога, ні нас самих, ні того життя, яке нам запропоноване. Але це тільки одна сторона покаяння або, вірніше, це мало б бути лише одна мить. Покаяння має розквітати в радість і в подвиг. Без цього покаяння безплідне, без цього те, що могло б бути покаянням, перетворюється в розкаяння – безплідне і, часто таке, яке вбиває життєву силу в людині замість того, щоб його порушувати і оновлювати [Антоній (Сурожський), митр. Інтернет-ресурс]. Все ж, ми повинні розуміти, що людина змушена деякий час жити з таким викликом, адже в сучасному світі вона здебільшого просто не розуміє, що для неї потрібно, про що наголошує старець Силуан: «Як може хто розуміти про те, чого не бачив і не відчув» [Софроній (Сахаров), архим., 2006, с.415]. Прочитавши ці слова, виникають деякі непорозуміння, а саме, що повинно бути першим покаянням чи дія людини у напрямку до Бога. Насправді, кожний випадок є індивідуальним. У історії

людського спасіння ми можемо побачити доволі різні випадки, коли людина навертається до Бога і приносить плоди покаяння. Це може бути як якась життєва ситуація чи втрата когось із близьких, так і події, у яких проявляється рука Бога.

Кожен з нас повинен розуміти, що тільки вузький, тернистий і сумний шлях веде до спасіння, а широкий і розлогий шлях потурання своїм гріховним бажанням веде до смерті. Але по своїй безтурботності люди забувають про це. Гріх солодкий і захоплюючий, і майже всі віддаються йому охоче без роздумів, без міркування, не хочуть подумати про наслідки гріха, про які уже зазначалося вище. Звичайно, для того, щоб до цього прийти, потрібно провести велику роботу над собою. Пройти певний шлях. Не обов'язково цей шлях буде пройдений разом з Церквою. Буває, що людина, яка перебуває в пошуку світу з Богом, не відразу приходить в храм, але вона обов'язково відчує необхідність цього повернення. Пройде час від падіння до усвідомлення, що тільки через виправлення цього гріха настане примирення з Господом. І це розуміння не обов'язково виллється в те, що вона на першій же сповіді покається. Можливо, вона і на десятій не покається по-справжньому. Цей шлях може зайняти не один рік. Буває, звичайно, що у когось серце відразу затремтить, але частіше до цього покаяння призводить величезна робота над собою. У таких випадках Антоній Сурозький схиляється до того, що кожна сповідь, яку приносимо, ми мали б приносити, немов вона передсмертна: смерть у кожного з нас стоїть за плечима. Ніхто з нас не знає, чи встигне він покаятися чи ні, не тому, що він завтра помре, а тому, що і через десять років він може не згадати і не отямитися. Якби ми стояли перед кожною сповіддю з думкою про те, що це вирішальний момент нашого життя: або я зараз вступаю в вічне життя вже тепер на землі, або залишаюся поза ним, що б я там не говорив, ніби мені дуже шкода, що я недосконалий, – все ми інакше дивилися б на мале та на велике в нашому житті» [Антоній (Сурожський), митр., інтернет-ресурс]. На жаль, здебільшого ми не розуміємо, що якщо цього немає, то замість великого таїнства сповіді виходить щось дивне. Ми ходимо, щось говоримо для

священика – і не змінюємося. Ми повинні прийти до розуміння, що Богу не важко очистити нас зсередини за одну сповідь, але якщо ми самі цього в глибині душі не хочемо, Бог не стане примушувати нашу волю.

В наш час, на жаль, нам ще далеко до того стану. Сучасне людство глибоко секуляризоване, і в більшості випадку просто загублене у розумінні цих питань. Зазвичай, у наш час православ'я у більшості людей зводиться до того, щоб прийти поставити свічку декілька разів на рік на великі свята, а в кращому випадку раз на рік запричаститися, але, при тому, зовсім не розуміючи, що таке покаєння, але, більше того, вони завзято вважають, що виконали зі своєї сторони все необхідне. Шкода, люди не розуміють, що самі себе обманюють і обкрадають, так як не отримують того, що їм насправді необхідно і, приходячи на сповідь, повністю втрачають свою концентрацію і не знають в чому їм потрібно сповідатися. Роздумуючи над такими ситуаціями, Антоній Сурожський каже: «Часто буває, що хто-небудь підходить до мене на сповідь і каже: «Не знаю, про що сповідатися, все одне і те ж ...». Ці слова говорять про злочинну відсутність уваги до життя. Невже хто-небудь з нас після одного-єдиного дня може сказати, що він виконав все, що було можливо, і був усім, чим він міг бути? Що він був бездоганно непорочним в своїх думках і почуттях, що він не упустив жодного вчинку, який можна і треба було зробити, що не зробив жодної речі, яка була б недосконалою? Хто може сказати, що його думки не заплуталися, серце не потемніло, воля не завагалася, вчинки або бажання не виявилися негідними? Якщо людина може прийти на сповідь і сказати: «Не знаю, що говорити», це означає, що людина ніколи не замислювався над тим, чим він міг би (а, отже, мав би) бути, а тільки порівнює себе з вчорашнім днем або з іншими людьми, які так само погані, як і він сам» [Антоній (Сурожський), митр., інтернет-ресурс].

Покаєння як заклик, повинне брати свій початок саме з душі тієї людини, яка прагне до нього. Ми повинні безперестанно переглядати своє життя і не порівнювати свій духовний стан із тими хто нас оточує, адже ми не можемо бути впевнені в тому, що люди які нас оточують мають якийсь

високоморальний стан. Усі ми, і кожен із нас, має приклад того духовного стану який повинні ми сприймати і втілювати у своє життя – це Ісус Христос. Він як істинний Бог учить нас не лише покаяння, а насамперед того, як упокорить нашу зранену гріхом природу і не впасти у спокусу цієї злобної справи. За словами старця Силуана: «Тільки тоді, коли люди зберігають страх Господній, тоді тихо і солодко жити на землі» [Софроний (Сахаров), архим., 2006, с.415]. Отже, ми приходимо до того, що неможливо зберігати свій стан умиротворення, при цьому жити без Господа.

Досить цікаву думку про покаяння на початку своєї книги висловлював протоієрей Петро Шумов, а саме: «Думаємо ми про покаяння чи не думаємо, хочеться нам каятися чи не хочеться, але ми повинні обов'язково каятися» [Шумов П., прот., 1902, .с.3]. Досить важко зрозуміти такі слова людині, яка трохи наближена до церковного життя, тому, насамперед, хотілося б спростувати ці слова. В певній мірі, думки російських богословів здебільшого побудовані на рабовласницький лад, який аж ніяк не сприяє до правильного розуміння істинного богослів'я. Не оминуло таке богослів'я і покаяння. Ми можемо дослідити низку Східних богословів більш раннього періоду і зрозуміти, що здебільшого ми поступово втрачали істинність і розуміння чистого, щирого покаяння. Ми цілком усвідомлюємо, або хоча б повинні усвідомлювати, що покаяння не буває раптовим, без певних до того передумов. Як ми уже раніше зауважували, Дух Святий трудиться над кожною душею, щоб в ній дозріло покаяння. Але і з боку людини необхідні: покірність, слухняність і згоду з Божим повелінням. На жаль, теперішній стан людства зазнав великих змін, «князь» світу цього посіяв неправду серед пастви Господа нашого Ісуса Христа і тепер, уже за словами почесного патріарха України Філарета: «Риси образу Божого потьмяніли під прошарком духовної скверни: гріх «окаляв» богоподібну душу. Тепер все важче і важче стає впізнати богоподібну душу в скотському житті людини. Її духовне життя наповнене плотоугодництвом, а духовне – повне оман і неправди» [Філарет (Денисенко), 1997, с. 114]. У книзі книг, Біблії, Христос постійно нагадує, що Бога треба любити. Надзвичайно

страшно, коли церковне життя не означає духовного життя, коли у зовнішній церковності Бога немає. І ми всі в цьому відношенні ризикуємо, ходимо на межі. Багато людей, які давно в Церкві, просто звикають до Церкви. Більше того, звикають зазвичай до зовнішньої оболонки, а не до самого церковного життя. Багато людей ходить до храму лише тому, що їх змалечку привчили батьки, бабусі чи дідусі, і це не є погано, погано є те, що розвиток церковного життя не набрав повного розуміння сенсу Церкви на Землі. Ми жодним чином не можемо говорити про покаєння людини, якщо вона немає найменшого уявлення про життя Церкви і сенс її існування, хоча на більшості парафій лише так і відбувається.

Тому, покаєння, на мою думку, жодним чином не може бути заклик до духовного життя. Якщо ми говоримо про покаєння як те, до чого навчав нас Спаситель, то воно повинне виступати як істинне духовне життя. Адже, якщо людина дійсно розуміє у чому вона кається, то вона розуміє, що таке гріх, а якщо людина розуміє що таке гріх – це є цілком свідомий і істинний християнин. Тому покаєння це не заклик, а все ж основа духовності і життя людини. Силуан Афонський пише: «Господь так полюбив людей Своїх, що освятив їх духом святим і зробив їх схожими на Себе. Господь милостивий, і нам Дух Святий дає силу бути милостивими. Браття смиряймося і покаєнням отримуймо серце милостиве і тоді побачимо славу Господню, яка пізнається душою і розумом від благодаті святого Духа»[Софроній (Сахаров), архим., 2006, с. 418].

Варто також зауважити, що зазвичай нам просто зручно жити без Бога, адже подумати тільки, якщо Його немає то і відповідальності за вчинений гріх нести не потрібно. Та все ж ми говоримо про тих людей, які нехай не повністю розуміючи, але все ж визнають існування Бога. Тому людина, що відчуває тяжкість своїх гріхів, та відповідальність за свої вчинки, думки, справи і відчуває звинувачення своєю совістю, шукає виходу з ситуації, що склалася. Таку людину ми можемо уявити як подорожнього, на ноги якого налипнуло багато бруду, йому вже важко йти, і він хоче від цього звільнитися. Та як це

зробити? Тоді людина починає шукати воду, щоб змити з себе цей бруд і вона приходить до храму і хоче принести покаяння. На жаль, здебільшого така людина не розуміє, що прощення гріха – це не юридичне прощення. Мовляв, якщо був на сповіді, то галочка поставлена, ти прощений. Прощення гріха – це, коли гріх виходить з тебе, Бог тебе очищає зсередини. А, щоб Бог вичистив твоє нутро, треба, щоб ти цього дуже хотів. Потрібно, щоб ти зненавидів цей гріх, щоб твоя воля сплелася з енергією Бога, і ви разом вигнали б гріх з твого серця. Тому, владика Антоній Блум пише: «Тільки тоді можемо ми сказати, що стали людиною, не просто твариною, зоологічним явищем, а людиною в тому сенсі, в якому Бог нас творив: Його чином, живий, що діє іконою, вдивляючись в яку, людина може побачити щось про Бога, звертаючись до якої, він переноситься від землі на Небо, від часу у вічність, від людини, яку він зустрів, до Бога, Якого шукає, до якого прагне його душа» [Антоній (Суро́жський), митр., інтернет-ресурс].

Виклад вчення про покаяння православних богословів приводить людину до роздумів про її духовний стан. На мою думку, все ж надзвичайно важливо розуміти, що покаяння як таке, є основою життя. Це важко визнавати, але сучасний світ надзвичайно сильно піддався гріху. Ми уже давно навчилися приховувати один перед одним свої духовні прогалини, майстерно маскуючи їх під якісь успіхи. Та все ж ми повинні розуміти, те, що ми можемо приховати перед людьми, залишається явним перед Богом. Рано чи пізно настане час, коли ми перед Ним постанемо на суд, який буде залежати від нашого покаяння і, напевно, кожному з нас хотілося б почути «Прийдіть, благословенні Отця Мого, успадкуйте Царство уготоване вам від створення світу»(Мф. 25:34).

4.2. Пасторські аспекти покаяння.

Беручись до справи нашого спасіння, нам необхідний керівник, або ж духівник, який буде слідкувати і настановляти того, хто іде цим шляхом. Важливо розуміти, що не можна братися за справу спасіння самому, або ж чинити для спасіння за своїм бажанням, або розумінням. Як же можна наважитися лікувати самого себе в духовних хворобах, найтонших, коли і тіла

свого, не тільки звичайні хворі, але й лікарі самі не лікують? Тому на священнику лежить обов'язок духовної опіки над людьми, які приходять до покаєння. Він досліджує найпотаємніші глибини душі, усі таємні рухи і думки серця, розглядає всі його ухилення і цим дізнається, наскільки глибокі виразки його душі, відкриває початок хвороб, знаходить, яка головна пристрасть поборює людину, відшукує усі можливі засоби до духовного зцілення їх і вказує, що і як потрібно робити, і чого насамперед варто уникати.

Апостол Павло у своєму посланні до Тимофія вказує: «Єпископ повинен бути непорочним, однієї жінки чоловіком, тверезим, цнотливим, благоговійним, чесним, гостинним, здатним навчати, не п'яницею, не забіякою, не сварливим, не користолюбним, а тихим, миролюбним, не срібллюбним, таким, що добре править домом своїм, дітей тримає у слухняності: з усякою чесністю; бо хто не вміє управляти власним домом, чи буде той піклуватися про Церкву Божу? Не повинен бути з новонавернених, щоб не загордився і не потрапив на осуд і в тенета диявола. Належить йому також мати добре свідчення від зовнішніх, щоб не потрапити на ганьблення і в сіті неприязні диявольські» (1Тим.3:2-7). Перераховуючи цілу низку якостей, якими повинен бути наділений єпископ, ми усвідомлюємо, що цими якостями повинен володіти і будь-який священнослужитель, який є поставлений від єпископа. Розглядаючи послання до Тимофія, митрополит Ієрофей Влахос зауважує, що в своїх, так званих пастирських посланнях, апостол Павло часто звертається до цих характеристик. Єпископ, і взагалі священнослужитель, повинен постійно боротися, щоб зберегти в собі дар священства, щоб достойно служити Богу і людям, оберігаючи довірене йому» [Ієрофей (Влахос), митр., 2016 с.92].

Православний катехизис нам вказує, що «священство – це таїнство, в якому Святий Дух правильно обрану особу через покладання рук єпископа поставляє звершувати таїнства та пасти стадо Христове» [Москалюк, 2016, с. 103]. Важливо зауважити, що у даному визначенні, особливо гостро вказується на необхідність правильного відбору людини до священного сану. Архімандрит

Кипріан Керн, роздумуючи над тим, яку повинні проходити підготовку пастирі, пише: «Приготування майбутнього пастиря до його діяльності в усі часи історії християнської стояв в центрі уваги письменників богословів і вчителів аскетів» [Кипріан(Керн), архим., інтернет-ресурс], також варто зауважити, що він поділяє дану проблему на таких два своєрідних напрями «чи потрібна підготовка до високого священницького служіння, або вся справа має бути покладено на благодать Божу, яка все заповнює і все лікує», і другий «з чого ця підготовка повинна складатися, чи буде вона визнана необхідною. В цьому, останньому випадку, постане ряд специфічних завдань: підготовка духовна, інтелектуальна, зовнішня та ін.» [Кипріан(Керн), архим., інтернет-ресурс]. Розглядаючи вказані слова, ми чітко розуміємо, що підготовка пастиря виходить на одну з головних проблеми, які ми маємо на сьогоднішній день у царині богослів'я. Варто також зауважити, що священнослужитель завжди є тим, на кого люди звертають увагу. Він, у сучасному світі, здебільшого повинен бути прикладом для наслідування, або ж хоча б тим, хто не буде зводити нанівець старання Церкви у спасінні людей.

Священнослужитель у сучасному світі піддається масі спокус та випробувань, адже глобалізація є неминучим процесом третього тисячоліття. Здебільшого вона охоплює у собі всі сфери людського життя та її діяльності. Ми можемо побачити, що у сьогоднішні масово відбувається комп'ютеризація, проходить стрімкий розвиток інтернет-технологій, створюються нові і глобалізуються ті, які були засоби масової інформації, створюються новітні біотехнології, які здатні керувати людською психікою і маніпулювати свідомістю величезних мас людей. У всьому світі вводиться цифровий облік населення через привласнення ідентифікаційних кодів. У цій системі створюється можливість контролювати і управляти кожною людиною. Сучасна міжнародно-правова система ґрунтується на пріоритеті інтересів земного життя людини і людських спільнот на протипагу духовним цінностям. Розглядаючи одну з таких тем, протоієрей Євген Заплетнюк: «Людина приходить у цей світ вже недосконалою. І справа не лише в її тотальній фізичній непристосованості

до життя з перших днів народження, – людські немовлята дійсно є цілком безпорадними, щоби вижити в цьому світі без сторонньої допомоги, проблема в іншому – в нашій внутрішній ушкодженості» [Заплетнюк Є., прот., 2019, с.183]. Виходячи з цих слів, нам слід усвідомлювати, людина у цьому світі обов'язково матиме зародки гріха в незалежності від її становища у суспільстві. Саме тут, як на мене, виходить на перший план важливість у сучасному світі священника як пастиря, як лікаря для немічних і хворих душ. Тому, звідси, за словами митрополита Ієрофея Влахоса, від священника потрібна велика тверезість, яка в свою чергу дається великими зусиллями» [Ієрофей (Влахос), митр., 2016, с.93].

Цілком зрозуміло, що Церква не може усе сприймати позитивно у такому улаштуванні світового порядку, при якому в центр усього ставиться потьмарення гріхом людської особистості. Церква, в особі своїх єпископів та пастирів, які зобов'язані піклуватися не тільки про стан пастви, але і про духовне життя кожної людини зокрема, Вона неодмінно зобов'язана давати духовну оцінку всім подіям, що відбуваються у світі, тому сучасне життя вимагає від пастиря об'єктивності й досвідченості у справі свого служіння, бути готовим допомогти пастві подолати ці проблеми.

Здебільшого ми повинні розуміти, що любов священника, як і його, справжні ревності у порятунку людських душ, здебільшого повинні бути виконані з терпінням, лагідністю і твердістю. Тому, і сам священник, який при сповіді є суддя і поціновувач звичаїв та життя інших, повинен, як Божий чоловік, процвітати в добрих справах моралі, благочестя та чистоті життя, саме його життя повинне служити прикладом тих чеснот, яких він вимагає від тих, хто приходить до нього, не лише з покайням, але і з іншими проблемами від яких не бачать свого істинного буття. Роздумуючи про священство, старець Паїсій казав: «Ми маємо необхідність в хороших і досвідчених духівниках, які просто і з нелицемірною любов'ю будуть відноситися до людей, і з думками про їх духовне насичення, щоб ті знайшли умиротворення» [Паисий (Святогорець), 2003,Т-3 с. 295]. Старець акцентує увагу на тому, що в сучасні

дні Церква відкрито страждає через те, що священство є недостатньо освічене, воно немає достатньо досвіду для того, щоб духовно насичувати потреби кожного мирянина. Наслідком цього, вважає старець, ми можемо побачити щодня і щонеділі, зайшовши до храму. Він вважає, що якщо немає хороших духівників, то храми пустіють і наповнюються психіатричні диспансери, тюрми, та лікарні. Люди повинні усвідомити, що вони мучаться, через те що знаходяться далеко від Бога [Паисий (Святогорець), 2003,Т-3 с. 295].

Звичайно, що ніхто не буде заперечувати, що існує безліч священників які є недостойні свого сану і благодаті Святого Духа і мають сміливість звершувати святі таїнства. Неодноразово такі священники несли покаєння за свої нечистоти, але і такі які несли покаєння для себе.

З іншої сторони пастир – це постійний молитовник. Внутрішня постійна молитва – умова пастирської сили. Нею пастир покликаний опікує кожного, хто приходить до нього. Тому, важливим аспектом покаєння є пастирська молитва за того, хто прийшов до нього. Священник повинен бути тим, хто забезпечить для людини, яка загубилася духовно необхідну допомогу. Людина, яка приходить до священника уже відчуває свій стан занепалий, шукаючи пастиря, який направить її у духовному житті, вона ще не розуміє, що потрібно для цього. «Сповідь грішника, – каже архімандрит Кіпріан Керн, – істотно відрізняється від усіх взагалі людських розмов і суспільних відносин. Перш за все, грішник є тут в абсолютно зворотному, ніж у повсякденному житті, світлі. Якщо завжди і всюди люди намагаються показати себе з кращого боку, шукаючи «рекомендацій» і ретельно намагаючись приховати всі свої недоліки, щоб про них тільки не подумали гірше, ніж вони насправді, то на сповіді грішник виявляє всі свої негативні сторони, намагається пригадати всі свої гріхи, чи не соромиться показати себе з боку принизливо. Це перша умова для правильної і душекорисної сповіді» [Кипріан (кєрн), архим., інтернет-ресурс].

За думкою митрополита Калліста Уєра, три дари особливо характерні для духівника [Каллист (Уєр) митр, 2004, с.170]. Перший із них – прозорливість і розважливність, здатність проникати в таємниці сердець і розуміти їхні

приховані глибини, яких не усвідомлюють самі їхні власники. Погляд духовного отця проникає крізь ті звичні жести, під якими ми приховуємо нашу справжню особистість від інших і від самих себе, залишаючи позаду всі ці звичайні дрібниці, старець стикається віч-на-віч з неповторною особистістю, створеною за образом і подобою Божою. Ця здатність – духовна, а не фізична; не якийсь екстрасенсорне сприйняття або дар яснобачення, а плід благодаті, що передбачає зосереджену молитву і безперервну аскетичну боротьбу. Коли хто-небудь приходить до старця, він уже знає – безпосередньо і точно, що той хоче почути. Сьогодні ми переповнені словами, але в переважній більшості випадків це тільки слова. Старець же вимовляє небагато слів, а іноді й зовсім нічого не говорить, але цими кількома словами або своїм мовчанням, він здатний змінити весь напрямок життя людини. У Віфанії Христос сказав усього три слова: «Лазарю, вийди геть!» (Ін. 11, 43), але ці три слова, сказані владно, змогли повернути мертвого до життя. В епоху ганебного знецінення мови надзвичайно важливо заново відкрити силу слова, а це означає – заново відкрити сутність безмовності не як паузи між словами, а як однієї з первинних реальностей буття. Більшість учителів і проповідників занадто багато говорять, старець же відрізняється небагатослівністю в розмові. Важливість і життєва необхідність духовного керівництва для православного християнина на шляху до Царства Небесного, але, щоб слово мало силу, необхідний не тільки той, хто говорить з авторитетом особистого досвіду, але й той, хто слухає з ревною увагою. Той, хто запитує старця просто з цікавості, навряд чи отримає від відповіді велику користь, але той, хто приходить з гарячою вірою і з щирою глибокою потребою, може почути слово, яке перетворить усе його єство. Мова старця здебільшого проста у своєму словесному вираженні і позбавлена літературної вишуканості, поверхневому слухачеві вона часто здається нудною і банальною. Дар прозорливості проявляється в духовного отця в практиці так званого «одкровення помислів». У ранній чернечій традиції послушник зазвичай щодня сповідав своєму отцеві всі помисли, які приходили до нього протягом дня. Одкровення помислів набагато ширше, ніж сповідання гріхів, тому що включає

в себе ще й повідомлення думок і бажань, які послушнику можуть здаватися безневинними, але в яких духовний отець може побачити приховану небезпеку або якийсь особливий знак. Наділений даром прозорливості, духовний отець не просто чекає, коли послушник повідомить йому про себе, а сам відкриває йому його помисли, приховані від нього самого.

У багатьох випадках його відповідь здавалася зовсім недоречною, навіть безглуздою, і що не відповідала бажанню того, хто запитував, бо прп. Серафим відповідав не на те питання, яке відвідувач тримав в умі, а на те, яке варто було поставити. У всіх таких випадках прп. Серафим покладався на внутрішнє осяяння від Духа Святого. За його словами, він намагався не вирішувати наперед, що сказати у відповідь, тому що тоді, коли робив так, його відповідь була просто людською думкою, яка може бути помилковою, а не думкою від Бога. Другим даром духівника є здатність любити інших і робити їхні страждання своїми. Про одного з єгипетських старців коротко і просто сказано: «У ньому була любов, і багато хто приходив до нього». У ньому була любов – ось що необхідно для духовного керівництва. Безмежна проникливість у таємниці людського серця, якщо позбавлена люблячого співчуття, виявиться швидше згубною, ніж плідною. Хто не здатний любити інших, не зможе їх зцілювати.

Третій дар духівника – здатність змінювати людські обставини, матеріальні та нематеріальні. Дар зцілення, яким володіли багато старців, – один із аспектів цієї здатності. Говорячи в найзагальнішому значенні, старець допомагає своїм учням сприйняти світ як створений Богом, якого Бог бажає, щоб він існував. Істинний старець вбачає присутність Творця в усьому творінні і допомагає іншим бачити це. Для людини, що живе в Бозі, немає нічого посереднього і повсякденного: вона споглядає все у Фаворському світлі, осяяному любов'ю Христа. Цей стан уже можна назвати зміною, метаморфозою. Як єпископ чи священник, що звершує таїнство Хрещення, стає справжнім духовним отцем охрещеного, допомагаючи йому народитися в нове життя, так і духівник допомагає своєму духовному чаду, ученику, народитися в

повноту цього життя . Також варто відзначити, що стосунки між духівником і його чадом не односторонні, а взаємні. Коли старець дає учням можливість бачити, чим вони є в дійсності, вони відкривають його для себе як духівника. У більшості випадків, подвижник не усвідомлював себе покликаним бути старцем, поки до нього не приходили інші, просячи його керівництва. Ця взаємодія у відносинах старця і учня триває завжди. Духовний отець зовсім не має точної програми, яка акуратно виконувалася б крок за кроком і нав'язувалася б щоразу одним і тим же чином. Навпаки, істинний старець буде говорити різне різним людям, оскільки ж його слова на найглибшому їхньому рівні не є його власними, а словами Духа Святого, він заздалегідь не знає, що буде говорити. Старець керується не загальними правилами, а виходячи з конкретної людської ситуації. У кожному випадку він і його учень входять разом, і ніхто з них не знає наперед точно, яким буде результат, але обидва очікують просвічення від Духа. І обидва вони – духовний отець так само, як і його чадо – повинні вчитися в дорозі.

Великої помилки припускається пастир думаючи, що кожна людина, яка йде до нього на сповідь, тим самим стоїть нижче нього духовно і тому має велику потребу в повчанні. Митрополит Антоній Сурозький у своїх доповідях наводить і засуджує такі приклади, пишучи: «Велика небезпека, якій піддається молодий недосвідчений священик, повний ентузіазму і надії, полягає в тому, що часом молоді люди, що виходять з богословських шкіл, уявляють, ніби рукоположення наділило їх і розумом, і досвідченістю, і «розрізненням духів», і робляться тим, що в аскетичній літературі називали «младостарцями», тобто, не володіючи ще духовної зрілістю, не володіючи ще навіть тим знанням, яке дає просто особистий досвід, вони думають, що їх навчили всьому, що може їм допомогти взяти грішника, що кається за руку і повести від землі на небо. І, на жаль, це трапляється дуже часто, і у всіх країнах молодий священик, в силу свого священства, але не тому, що він духовно досвідчений, і не тому, що Бог його до цього призвів, починає керувати своїми духовними дітьми «указами»: цього ти не роби, це ти роби, таку-то літературу не читай, до церкви ходи,

відбивай поклони ... , і в результаті виходить якась карикатура духовного життя у його жертв, які роблять все, що, може бути, і робили подвижники, але ті щось робили це з духовного досвіду, а не тому що вони дресировані тварини. А для духівника – катастрофа, тому що він вторгається в таку область, в яку у нього немає ні права, ні досвіду вторгатися» [Антоній (Суро́жський), митр., інтернет-ресурс]. Будь-якому священнику варто розуміти, що бувають сповіді настільки покайні та глибокі, що пастирю залишається одне: з подякою, тихо та безмовно прочитати молитву, самому ж при тому навчаючись силі покайня людини і милості Божої до людської душі. Після таких сповідей істинний пастир завжди відчуває небесну радість в серці. Але бувають інші сповіді, які є надзвичайно болісні для священника: каючись людина не може нічого сказати, так як просто приходить «відбути колію», вони мовчать або говорять загальні фрази: «нічого особливого не маю», «грішний, як всі», «грішний у всьому» і т. п. Звичайно, що священник, який є лінивий надзвичайно радий таким сповідям і буває вельми незадоволений, коли хтось приносячи плоди покайня проявляє занадто велику старанність в покайні і надто тонко сприймає явища духовного життя, що незрозуміло для душі, що стоїть на нижчому щаблі духовного розвитку. Обережний же, уважний і побожний ієрей може велику та дивну справу зробити з людиною, яка не пізнала своєї гріховності і своїх гріхів, які не спонукають її ще до покайня. Він може надати допомогу душі у знайденні своєї глибини покайня. Любов'ю та уважністю доторкнутися до душі хворої і зачерствілої в гріху, священнослужитель, як лікар який має досвід, може надати грішникові розуміння та пізнання своєї гріховності і привести до глибокого каяття у гріхах нею вчинених, зміцнити в ньому рішучість виправити своє життя за заповідями Христовим. Тому, священнику, до якого звернулась людина, і відчуває свій грішний стан, необхідно відчути і зрозуміти з якими потребами вона прийшла до нього і в якому стані перебуває ця людина. Це напевно перший і головний крок для священника, щоб визначити на якій ступені перебуває людина і з чого варто починати працювати.

У сучасний час дійсно важко знайти священника-духівника. Важко не тому що їх немає, а важко тому, що ми здебільшого їх не шукаємо, а якщо і знаходимо, то нам дійсно дуже трудно довіритися йому або ж почути його. Це не є дивно, адже кожному з нас необхідно досить важко працювати над собою для того, щоб хоча б стати на шлях, який веде до світла. Але потрібно не лише стати, а і працювати і старанно і з послухом виконувати все те, що каже нам духівник, адже, за словами митрополита Ієрофея Влахоса, до духівника, безпристрасної людини, явленої нам Богом, потрібно відноситися з таким почуттям довіри та любові, які відчуває до свого лікаря хворий, який очікує від нього лікування і зцілення» [Ієрофей (Влахос), мтир., 2016, с.107].

4.3.Літургійне, сакраментальне та особистісне вираження покаяння.

З розлогим визначенням «покаяння» сьогодні може познайомитися кожен, можливостей і засобів для цього більш, ніж достатньо. На перший погляд, це виглядає просто, логіка нам говорить про те, що, розуміючи якусь річ, ми швидко приходимо до виправлення, але, як виявляється це є не зовсім так. Якщо уявити Віру людини як силу душі, завдяки якій одні цінності і інтереси можуть бути поміщені в центрі уваги і турботи людини, а інші відсунуті на периферію, або зовсім видворено за межі життя, то необхідно осмислити способи і механізм такої дії. Тут на перший план обов'язково виступає моральна переоцінка всієї навколишньої людини дійсності. Без неї справжньої відмова і прийняття нової ієрархії цінностей неможливе. Ця переоцінка є зміна розуму, що в грецькій мові звучить як «метанойя». В результаті її перш прийнятний, може бути навіть приємний людині гріх: діяння, слово, образ думок робиться огидним, скорботним, прикрим фактом її минулого життя. Від цього в душі народжується гаряче бажання звільнитися від тяготи гріховної. Архієпископ Іоан Шаховський навчає: «Значення покаяння не у визнанні себе грішником – це було б занадто просто, а в зміні способу життя, що приводить до гріха» [Іоан (Шаховский), архиеп., 2010, с. 184].

У самій людині є сила для цього звільнення. Вона може примиритися з ближніми, повернути вкрадене, зізнатися в неправді, але остаточне звільнення з полону зла можливе лише за допомогою Божественної допомоги. Всякий гріх, той навіть в таємниці людських помислів, в кінцевому підсумку сходить до Небес. Душа людини, запаморочена гріхом, робиться противницею любові Божої. Роблячись відлученою від Бога, душа виявляється у владі темряви. Тому, звільнення від гріха неможливе без примирення з Богом, без благання до Господа про прощення.

Часто люди заспокоюють себе в тому, що не ходять на сповідь до церкви тим, що їм відомі приклади, як їхні знайомі регулярно сповідаються, а потім знову і знову повторюють ті ж самі гріхи. Ми повинні розуміти, що сповідь – це позитивне, а не негативне таїнство. Завдання сповіді не в тому, щоб зняти з себе гріхи, а в тому, щоб знову стати членом Церкви. Де немає Церкви і немає бажання вступати туди, там сповідь не може відбутися як таїнство за своєю суттю. На це слід зауважити, з одного боку, дієвість покаєння, а, отже, і ступінь звільнений від гріха багато в чому залежить від глибини каяття людини, від рішучості змінити своє життя та й взагалі від моральних і духовних сил людини. З іншого, від масштабу пошкодження тим гріхом, яким страждає людина, від того наскільки неправда, лінощі, хіть, гордість і інші гріхи підкорили собі обставини і уклад її життя. З третього боку, необхідно пам'ятати, що всякий раз Благодать Божа посилюється протягом гріховної хвороби. Подібно медичних ліків, поступово повертає людині здоров'я. Антоній Сурозький пише: «Будь-яка сповідь повинна стати, з одного боку, оглядкою на минуле, і з іншого боку, програмою на майбутній подвиг, на боротьбу, на перемогу над собою в ім'я Боже і в ім'я ближнього. Сповідь – це примирення. Ми говоримо: «Господи, я прийшов відкритися перед Тобою, сказати Тобі про все темне, брудне, похмуре, порочне, що в мені є; і я Тебе прошу мене зцілити». Величина гріха вимірюється не якимись об'єктивними мірками, а тією любов'ю, яка у нас є або якою немає» [[Антоній \(Сурожський\), митр., інтернет-ресурс](#)].

Не рідко священник чує від мирян жаль за те, що вони не вміють сповідатися, не знають, що потрібно говорити. Тут слід зауважити наступне, що на ряду з важливістю подолання власної гордині через визнання себе грішником, з необхідністю правильно, без прикрас, без перебільшень, або применшень викладу обставин свого гріховного падіння, найважливішим є благаання про прощення. Без щирого прохання про прощення, зверненого до Бога, найточніше і докладний виклад своїх гріхів перетворилося б в звіт, який може дати будь-хто.

Як і будь-який духовний вчинок людини, покаяння має бути щирим. Бути справжнім означає відповідати своєю природою, своїм внутрішнім змістом – тієї природі і тому змісту, яке в покаяння уклав Бог. Такої ж думки дотримується один із сучасних богословів протодиякон Андрій Кураєв: «Покаяння народжується від любові до Бога: це предстояние перед Кимось, а не роздуми про щось. Це звернення до Особистості, а не безособова оцінка того, що сталося. У церковній мові покаяння – це антонім відчаю. Покаяння пов'язане з очікуванням цілющої допомоги ззовні, від люблячої Божої благодаті» [Кураєв А., дяк., інтернет ресурс].

Неформальна, в чомусь байдужа, згода визнати скоєні гріхи, а виразне сердечне відчуття неправильності і неприйнятності своїх гріховних дій, справедливо викликають гнів Творця людини – така точка зародження покаяння.

У цій точці людина відчуває всю протиприродність положення, в якому вона, будучи образом і подобою Божому, знаходиться в протиріччі з тим, що Бог визначив її в якості норми життя. І єдиним виходом з цього згубного протиріччя вона приймає залишення гріховної дії.

Залишивши гріховну дію людина не приходить в стан умиротворення або достатку. Бо вчинений одного разу гріх вже приніс зло в світ і змусив страждати інших людей або ж саму людину. Кількість зла в світі збільшилося, і зло, як «антидобро» утворило втрату для людей. Ось про цю-то втрату людина і

починає шкодувати, а також каятися в скоєному гріховному дії, що спричинило втрату. Чому ж справжнє покаєння не може відбуватися без жалю і каяття?

Тому, що в жалі і каятті, проявляється неприйняття людиною гріха і прихованого в гріху зла. Якщо хтось байдужий до наслідків скоєних гріхів, той лише вважає себе тим, що каються. Насправді він ще не розірвав остаточно зв'язок зі злом і знаходиться під його впливом.

Життя в недбальстві і багатьох гріхах, в засудженні інших замість власного покаєння призводить до нерозвиненості та огрубіння серця. Людині складно в цьому випадку встати на шлях покаєння, оскільки її серце не відчуває гріховності скоєного. Мова, звичайно, вимовляє слово «гріх», але серце мовчить і не розпізнає гріха своїм власним серцевим почуттям. Як наслідок, людина, не докоряє серцем, захоплюється ідеєю власної праведності, з якої зазвичай виводить і своє «право» судити інших. Єпископ Варнава Беляєв пише: «Не будемо ми покарані в майбутньому столітті за те, що грішили, ... але за те, що, коли він згрішить, не покаєлись і не звернули зо своєї злої дороги до Господа, отримавши владу і час маючи на покаєння» [Варнава (Беляєв), єп., 1998, Т-3, с.276].

Так відбувається порятунок, бо смиренні молитви грішника, що кається приймаються Богом і Господь милує і спасає того, хто покався Своєю благодаттю. Тобто ми говоримо не просто про окремі спроби виправлення деяких гріховних схильностей, але про щоденне і щогодинне оновлення людини, що досягається через спроби виправлення багатьох, а в перспективі – всіх гріховних проявів. Рішучість і сталість в боротьбі з гріхом закликає Божу милість на грішника, що кається і Бог подає йому руку Своєї допомоги. Спираючись на Божу допомогу, людина перестає тонути в морі гріха, пристрастей, душевної плутанини, але знаходить здатність бути над ними, в стані спокою і безгрішності, душевної і тілесної чистоти. Цей стан є стан захищеності від гріха, який треба утримувати.

Щодо розгляду сакраментального вираження нашої щирої зміни ми маємо знати, що у таїнстві Хрещення, яке є таїнством вступу до Церкви,

дарується повне прощення всіх гріхів. Однак Хрещення не знищує гріховну пошкодженість людської природи, а тому і після Хрещення людина продовжує чинити гріхи, які відчужують її від Бога і шляхи порятунку, тобто від церковного спілкування. Тому в Церкві існує необхідність особливого таїнства для очищення людини від постійно скоєних ним гріхів. З цієї причини Таїнство Покаяння іменується «Другим хрещенням», або «Хрещенням сльозами», а також «Таїнством примирення» – примирення з Богом і Його Церквою.

Таїнство Покаяння є таїнством звільнення людини від гріховного полону і повернення в стан виправданості та усиновлення Богу.

Ми також повинні розуміти, що з поширенням Церкви і множенням її членів єпископи передали право приймати покаяння і вирішувати чи каються від гріхів також і пресвітерам, тобто рукоположеним священикам, які здійснюють в Церкві богослужіння і всі таїнства, крім таїнства Священства.

Таким чином, в таїнстві Покаяння предстоятель (єпископ або пресвітер) діє за дорученням Самого Христа, Глави Церкви, бо свідчить про щирість покаяння, принесеного християнином, і примирюючи його з Богом і Церквою. Зокрема, священик допускає людину, яка сповідує свої гріхи до церковного спілкування, тобто участі в Євхаристії. Отже, таїнство Покаяння як і інші таїнства, має на меті участь в Євхаристії.

Таїнство Покаяння приносить не тільки прощення, але і зцілення, що здійснюється дією благодаті Божої, і тому в ньому відбувається також освячення людини. Постійним джерелом безмірного освячення через поєднання з Христом є в Церкві Свята Євхаристія. Таїнство Покаяння тісно пов'язане з Євхаристією, оскільки скасовує гріх як перешкоду для прийняття Тіла і Крові Христових.

У той же час прийняття християнином Святих Таїн, згідно з вірою Церкви, вираженої в літургійних текстах, відбувається на відпущення гріхів і на життя вічне. Тому таїнство Євхаристії є для віруючого фіксацією покаяння, принесеного на сповіді. Однак саме по собі участь в таїнстві Покаяння не є

достатньою підставою для того, щоб приступити до Святих Тайн. Вчинення тяжких гріхів вимагає іноді тривалої підготовки до Причастя.

Всі церковні таїнства мають своєю підставою домобудівництво спасіння, вчинене Господом нашим Ісусом Христом, і відбуваються з метою повідомляти його плоди членам Церкви Христової.

Кров Христова – Кров Нового Завіту, яка була пролита на Хресті, є джерело прощення гріхів, що подається в таїнстві покаяння, а також в інших таїнствах: в Хрещенні, в євхаристійному з'єднанні з Христом, в таїнстві Єлеопомазання.

Господь дарував апостолам і їх наступникам в Церкві владу прощати гріхи, бо Він добровільно приніс спокутну жертву за людський рід і довершив те діло примирення з Богом всіх, хто прагне до порятунку і набуття вічного життя.

Коли ми говоримо саме про таїнство покаяння, слід мати на увазі також і наступне. Після прийняття сповіді і відпущення від гріхів священник може накладати на того, хто кається єпитимію. Однак єпитимія як така, не входить до складу таїнства Покаяння. Бо, згідно з православним розумінням, вона є не покаранням за скоєні гріхи, а педагогічним і виправним засобом, що сприяє праці покаяння і, відповідно, звільнення людини від гріховних схильностей, які спонукають його до повторення гріха.

У зв'язку з цим повторимо: все, що стосується покаянної дисципліни, відноситься не до сакраментології, а до сфери канонічного права.

Існує одночасно відмінність і зв'язок між сповіддю і духовним керівництвом. Саме по собі визнання гріхів як невід'ємна частина таїнства покаяння не припускає духовних порад і настанов. У таїнстві священник повинен перш за все допомогти тому, хто кається виявити і глибоко усвідомити свої гріхи, щоб очистити душу покаянням, яке з готовністю приймає милосердний Господь, по благодаті дарує прощення і духовне зцілення.

У той же час, духівник, який має справу з неповторною людською душею, покликаний не тільки ставитися до неї з увагою і обережністю, але і

здійснювати опікування, керувати християнином на його духовному шляху в Церкві. При цьому слід пам'ятати, що саме по собі духовне керівництво має цілком самостійне значення і не обмежується прийняттям сповіді.

Тільки, підкоривши нашу волю, ми зрозуміємо глибину покаяння. Повинна бути рішучість покинути гріх, рішучість змінити ставлення до самого себе, до гріха і до Бога, змінити свої почуття, свій образ думок, весь сенс свого життя. Тільки Дух Божий нам може дарувати рішучість, необхідну для дійсного покаяння.

У нас сотні людей, імена яких записані в церковних книгах. Вони ходять до церкви, коли їм це зручно. Вони жертвують гроші на церкву і підтримують її діяльність. Вони привітно вітаються з священником після служби і хвалять проповідь, виголошену ним. Вони можуть говорити на християнській мові, і багато хто з них в змозі сказати цілі уривки зі Священного Писання, але вони насправді ніколи не переживали істинного покаяння. Вони займають дуже непевне становище по відношенню до християнської віри. Вони звертаються до Бога і моляться Йому, якщо потрапляють в біду, але весь інший час вони не думають про Бога. Біблія вчить, що коли людина приходить до Ісуса Христа, з ним відбувається зміна, що відбивається на всьому, що він робить.

Повинна відбутися зміна! Ми вказуємо пальцем на язичників і на ідолопоклонників сивої давнини, але єдина різниця між ними і нами та, що наші ідоли зроблені з алюмінію і сталі, і забезпечені термостатами і охолоджувальними приладами.

Ісус Христос вимагає панування над подібними речами. Він повинен займати перше місце в усьому, що ви думаєте і говорите, бо якщо ви дійсно покаєтесь, ви будете звертатися до Бога з усіма питаннями життя.

Нам дано застереження Христом, що Він не допустить нас у Своє Царство Небесне поки ми не будемо готові зректися всього, поки ми не будемо готові відвернутися від всіх гріхів у нашому житті. Не намагайтеся робити це наполовину. Ісус Христос вимагає повної віддачі, і, коли це відбудеться, Він винагороджує сторицею. Але не чекайте, що вам буде дана половина нагороди

за вашу половинчату віддачу. Бог не робить Своїх чудес на половину. Він вимагає повної зміни, повної віддачі Йому. Якщо ж ви вирішили, що ви відрікаєтеся від гріха, відвертає від нього і зраджуєте все Христу, то ви зробили наступний крок до миру з Богом.

На жаль, мало хто знає, що таке покаяння, який його найглибший сенс, в чому потрібно каятися. Внутрішнє вираження покаяння не повинне бути якоюсь юридичною процедурою, яка звільняє людину від відчуття провини. Це неформальна сповідь, яку людина часто дозволяє собі перед великими святами. Шлях, пройдений блудним сином, свідчить зовсім про інше.

Саме слово «покаяння», як уже зазначалося, означає кардинальну зміну людської істоти, його відродження, зміна способу мислення, зміну життя, заперечення гріха всім серцем. Іншими словами, ми повинні усвідомити всім своїм єством, що шлях гріха, за яким ми йшли, веде до смерті. Нам потрібно зрозуміти, що ми опинилися в якомусь болоті, далеко від рідного дому. Ми повинні знайти в собі рішучість повернутися в батьківський будинок, в обійми Бога Отця і своїх побратимів.

Для того, щоб покаяння було щирим, потрібно, щоб воно здійснилося на ділі. Ми повинні розуміти, що навіть якщо тебе простили всі духівники, патріархи, архиереї і весь світ, ти все одно не будеш прощений, якщо не покаєшся на ділі. Тобто, якщо ми не підемо від гріха і не змінимо своє життя, наше покаяння не буде істинним. Воно навіть не є покаянням в повному розумінні слова. За словами Каліста Уера, під час завершального сповідного дозволу від гріхів той, хто кається, схиляє свою голову, але не перед священиком, а перед іконою, або Євангелієм, що символізують невидиму присутність Христа, Який один тільки має владу залишати гріхи» [Калліст (Уэр), митр., 2004, с.123].

Багато людей з готовністю підходять до духівника, обтяжені вагою психологічних та інших проблем. Вони сповідаються зі сльозами і дають обіцянки, що більше не повернуться до гріха, що змінять своє життя. Але наскільки глибоко такого роду покаяння? Воно не повинно обмежуватися

вибухом емоцій. Потрібен час, праця, навик в чесноті і боротьба з гріхом за сприяння благодаті Божої. При цьому покаєння здійснюється підспудно, таємним чином, в душі людини. Подібно до того, як той чоловік, що кидає в землю, і спить, чи встає він удень та вночі, а насіння пускає паростки та росте, хоч не знає він, бо земля сама собою виробляє ... (Мк. 4: 26-28).

Як ми вже сказали, покаєння неможливе без благодаті Божої. Людина, перебуваючи в темряві гріха, не розуміючи, наскільки прекрасне життя в Бозі, не може відчутти різниці між гріховним життям світу і святим життям Церкви. Тільки коли благодать Божа вселяє в її серце насіння Божественної любові, вона не зможе побачити свою духовну неспроможність. Сонячне світло, проникаючи в темну кімнату, висвітлює все. Так і благодать Божа відкриває нам спустошеність наших душ, оголює наші пристрасті, наші гріхи. Істинне покаєння – безпечний шлях, що веде в Царство Боже. «Такий наш досвід «великого розуміння», або «зміни розуму», що позначаються словом «покаєння». Повний печалі, але в той же час повне радості покаєння висловлює, то плідну напруга, в усі часи характерне для християнського життя на землі», – стверджує митрополит [Калліст (Уэр), митр., 2004, с. 96].

ВИСНОВКИ

«Гріх є беззаконня», – так нас навчає апостол Іоан Богослов (1 Ін. 3, 4), тобто порушення волі Божої. Ми повинні розуміти це правильно. Воля Божа не є якась директива, указ, що формально примушує нас до чогось. Воля Божа, всеохоплююча дія Бога, те, власне, на чому тримається світ, все буття. І ми знаємо зі Священного Писання, що воля Божа – не якась байдужа всемогутня сила, але добро, приємність та досконалість (Рим. 12, 2). Якщо ми нашими справами, думками, почуттями, відповідаючи волі Божій, любимо, шукаємо, творимо її, ми тим самим долучаємося до початкової гармонії світоустрою, блага, добра, досконалості і перебуваємо в боговстановленому чині і порядку, відповідаючи Богу і божественному життю набуваючи мир, спокій совісті, внутрішнє (а нерідко і зовнішнє) благополуччя, блаженство і безсмертя. Якщо ж ми волю Божу порушуємо, то тим самим ми йдемо проти Божого порядку світоустрою, тобто руйнуємо це і перекручуємо самих себе і світ. І це не якісь уявні виклади – це об'єктивний стан речей. Апостол Яків пише, що зроблений гріх народжує смерть (Як. 1, 15), тобто руйнування і знищення, через відділення від абсолютного добра, правди, любові та порядку, тобто від Бога.

У цій магістерській роботі, завданням, якої стояв розгляд таких речей як гріх та покаєння, а також і те, що супроводжує цих два поняття. Робота спрямована проаналізувати виклики, які супроводжують сучасне суспільство, виконала своє завдання. Розглянувши питання, які були запропоновані, можна зробити висновки, що людина, яка прагне до пошуку правильного шляху повинна пройти все ж ті дороги на які вона не очікувала.

Гріх супроводжує людину від її народження, і хоча ми у Таїнстві Хрещення здобуваємо чистоту для праведного життя, людина з часом занепадає і придушує у собі ті дари, які були закладені у ній. Виклики, з якими ми зустрічаємось у сучасності, мають свої витоки раніше, і хоча богослови

шукають відповіді на питання, які постають у нашому буденному житті, їм на жаль не завжди це вдається. Проаналізувавши питання сутності гріха, у висновку сформувалося враження, що здебільшого це розуміння є частково хибне, здебільшого на даний час ми помиляємось у трактуванні, того у чому це відображається, а здебільшого ми можемо приписувати гріху ті речі, які є не зовсім гріхом, а швидше самим проявом гріха. Якщо розуміти це більш точно ми вважаємо гріхом не сам гріх, а те що являє нам його.

До другого розділу цієї роботи, було сформовано та розглянуто найбільші виклики сучасності, які пропонує нашому церковному життю теперішнє суспільство. До цих викликів ми віднесли пієтизм, або ж як ми його знаємо за трактуванням богословів «індивідуальне благочестя». Також важливим є питання секуляризації, а також те, за допомогою чого Церква пропонує боротися з цими викликами.

Розглянувши ці питання, можна зробити такі висновки. Грецький богослов Христос Яннарас, який найбільше попрацював у напрямі «індивідуального благочестя», у своїх працях здебільшого ставиться до пієтизму з своєрідним засудження. З цим важко посперечатися, адже проаналізувавши витоки та значення даного напрямку, висновком є те, що хоч, маючи на меті благочестиві зачала, а саме удосконалення особистого благочестя, це переходить у інші крайнощі, а саме противиться єднанню церковному, роблячи акцент на індивідуальному вдосконаленні.

Другим проблемним питанням, яке було розглянуте є секуляризм. В одній зі своїх праць протоієрей Олександр Шмеман написав, що секуляризм – це в якійсь мірі «безрелігійна релігійність» [Шмеман О., потоп., 2007, с.16]. Це говорить про те, що людина виносить на свої пріоритетні бачення ті речі, які замінюють релігійні світобачення. Тому, секуляризм як один з головних викликів сучасності, повинен бути більш глибоко досліджений, адже стан секуляризації суспільства постійно змінюється і в подальшому кожен обов'язково зіткнеться з цією проблемою. Варто зауважити також і те, що

секуляризм несе загрозу не лише християнству як одній з найбільш поширених релігій, але і всім іншим релігійним надбанням у світі.

У третьому розділі викладені намагання спрямувані на аналіз гріха у світобаченні людини, акцентуючи на сучасних відомих православних теологів, розглядаючи розуміння гріха у його комплексі, а саме, його наслідки і засоби, які пропонують нам богослови для його подолання. Ми повинні розуміти, що насамперед від людини залежить чи буде вона робити гріх, чи навпаки буде протівитися спокусі лукавого. Людина піддається спокусі гріха через дію диявола, бо, за словами апостола Павла, людина має вроджену схильність, яка існує в її природі. Через Адама вроджена схильність до гріха оволоділа людством, і сама людська природа стала грішною. Коли Адам згрішив, його внутрішній світ трансформувався через гріх протистояння, що призвело до його духовної смерті і порочності, які перейшли на всіх його нащадків. Люди стали грішниками не тому, що згрішили – вони грішили тому, що стали грішниками. Так само, як ми наслідуємо фізичні якості від наших батьків, ми отримуємо нашу гріховність від Адама.

Заслуговує уваги також те, що буття – це духовні закони, отже, для людини вони тягнуть за собою неминучу відповідальність. Якщо людина вийде з вікна п'ятнадцятого поверху, маючи бажання пройти по повітрю до сусіднього будинку, то вона впаде вниз – такі закони фізичного світу, абсолютно несуттєво, що людина думає і вважає. Так і в духовній сфері: якщо людина йде проти законів Божих, то вона це ставить собі в гріх чи ні – вона пожинає певні наслідки, наприклад, для гордості – відступ благодаті, для розпусти – руйнування душі, порушення цілості людини,

Наступний розділ, який має назву «Православний досвід покаяння», описано намагання проаналізувати сучасне бачення виходу із занепаду гріховного стану для людини. Завдання для даного розділу стоїть аналіз богословських напрямів, які сприяють людині усвідомити помилковість гріховного стану. Тому, перше з чого варто починати цю тему, є підняття проблеми, чи може покаяння стати саме закликком до духовного життя.

Розглянувши праці вказаних богословів, сформувалася думка про те, що швидше питання має бути поставлене навпаки, а саме те, що не покаяння має передувати духовному життю, а духовне життя повинне надихати і направляти нас до покаяння.

Особливим також у цьому розділі є підняття питання щодо впливу пастиря, або ж духівника до шляхів покаяння його духовних підопічних. На основі розглянутого матеріалу можна зробити висновки, що пастир, священник чи духівник є насамперед провідником людини до покаяння і саме той, хто поручився за цю людину, повинен направляти її на істинну дорогу. Варто зауважити, що вплив духівника на особу в ідеалі повинен відбуватися у тому випадку, якщо пастир сам є тим, хто знайшов ліки для себе самого, адже не може той, хто не знає дороги вказати шлях і той, хто ходить у темряві вести людину до світла, бо і в тому, і в іншому прикладі це не закінчиться успіхом. Так само з наставлянням людини на шлях покаяння.

У кінці цього розділу, а саме у пункті 4.3 проведений аналіз вираження покаяння у різних його проявах: літургійний, сакраментальний чи особистісний. Насправді висновки вражають, вони не є закінченими у даних поняттях і можуть переходити з одного буття в інше, поєднуватися і перетинатися між собою, тому варто взяти до уваги те, що цей список не обмежується лише цими напрямками, а може продовжуватися у самих різноманітних його проявах, знаходячи для себе все нові і нові напрями вираження покаяння у духовному житті людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Біблія : Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Вступ до Богослів'я (катехізис) / Київська православна богословська академія; упор. Костянтин Москалюк. – К.: [Видавниче управління УПЦ Київського Патріархату], 2016. – 148, [4]с.
3. Молитовник – К.: [Видавниче управління УПЦ Київського Патріархату], 2014. – 512 с.
4. Яннарас Х. Свобода Етосу / Христос Яннарас - пер. З англ.. – К.: Дух і Літера, 2003. – 268 с.
5. Антоний (Сурожский), митр. В Им'я Отца и Сина и Святого Духа/ Митрополит Антоний Сурожский – М.: ООО «Ларгес», 2002. – 416с.
6. Антоний (Сурожський), митр. Об исповеди / Митрополит Антоний Сурожский – М., 2016. – 272 с.
7. Антоний (Сурожський), митр. Пастирство / Митрополит Антоний Сурожский – М., 2012. – 352 с.
8. Антоний (Сурожський), митр. Человек перед Богом / Митрополит Антоний Сурожский – М.: Изд-во Паломник, 2001. – 382 с.
9. Антоний (Сурожський), митр. Школа молитвы / Митрополит Антоний Сурожский – М., 2016. – 496 с.
10. Иустин (Попович), архим. О первородном грехе / архимандрит Иустин Попович – Пермь, 1999. – 182 с.
11. Иустин (Попович), архим. Собрание творений преподобного Иустина (Поповича) в III томах / архимандрит Иустин Попович в пер. с сербського

- Сергея Фонова. – М.: Изд-во Паломник, 2004 –Т – I Житнеописание на Богочеловеческом пути. Путь Богопознания – 436с.
- 12.Иустин (Попович), архим. Собрание творений преподобного Иустина (Поповича) в III томах / архимандрит Иустин Попович в пер. с сербського Сергея Фонова. – М.: Изд-во Паломник, 2006 –Т – II Догматика Православной Церкви – 608с.
- 13.Яннарас Х. Истина и единство Церкви / Христос Яннарас – Свято-Филаретовский православный христианский институт, 2006. – 184с.

ЛІТЕРАТУРА

- 14.Епіфаній (Думенко), архієп. На шляху до спасіння:[проповіді, слова, промови, доповіді, інтерв'ю] / архієпископ Епіфаній (Думенко). – К., 2012. – 729[7] с. : іл..
- 15.Іларіон (Алфєєв), архієп. Таїнство Віри: Вступ до православного богослів'я / Архієпископ Іларіон Алфєєв. – К., 2009. – 336 с.
16. Заплетнюк Є., прот. 500 сучасних порад від консервативного священника / про ієрей Євген Заплетнюк. – К.: ТОВ Друкарня «Рута», Єдина Церква, 2019. – 308с.
- 17.Лаврентій (Живчик) архім. На килах духовного життя / Збірка статей, надрукованих у газетах «Голос Православ'я», «Хрещатик» та інших наукових виданнях. – К., 2015. – 437,[3]с.
- 18.Лотоцький Л. прот. Дарунок небес: проповіді / протоієрей Леонід Лотоцький. – Львів: Свічадо, 2011. – 176 с.
- 19.Філарет (Денисенко) патріарх. Де і в чому шукати щастя? / Патріарх Філарет Денисенко. – Ужгород, видавництво «Ужгород», 1997. – 256с.
- 20.Філарет (Денисенко) патріарх. Проповіді в XII Т. / патріарх Філарет Денисенко. – К.: видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 1999 – Т. –1 – 536 с.
- 21.Філарет (Денисенко) патріарх. Проповіді в XII Т. / патріарх Філарет Денисенко. – К.: видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2000 – Т. –2 – 448с.

22. Шевченко В. В. Православ'я в Україні і цивілізаційні виклики: історія та сучасність / Віталій Шевченко. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013. – 639 [1]с.
23. Шмеман О. протоп. Євхаристія. Таїнство Царства / З рос. пер. Т. Різун – Львів: Свічадо, 2015. – 272с. (серія «Світло Сходу»)
24. Амфитеатров Я. К. Беседы об отношении Церкви к Христианам / Яков Амфитеатров. – К.: Типографія И. Вальнера, 1847. – 268 с.
25. Антоний (Храповицкий), митр. Исповедь / митрополит Антоний Храповицкий – М., 1996. – 176с.
26. Антоний (Сурожский), митр. Смерть: уходящие и остающиеся / митрополит Антоний Сурожский пер. с англ. – М.: Фонд «Духовное наследие митрополита Антония Сурожского» – М.: 2016. – 40 с.
27. Варнава (Беляев), еп. Творение в III томах / епископ Варнава Беляев. – Нижний Новгород: Изд-во братства во им'я святого князя Александра Невского, 1998. – Т – 3 Основы искусства святости. – 250с.
28. Велтисов В. Грех его происхождение, сущность и следствие / Василий Велтисов. – Санкт-Петербург: Изд. Аксион Естин, 2009. – 310 с.
29. Давиденков О., прот. Догматическое богословие: Учебное пособие / Протоиерей Олег Давиденков. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2017. – 624 с.
30. Дьяченко Г. прот. Вера, Надежда, Любовь. В III-х Т. / протоиерей Григорий Дьяченко. – М.: Донской монастыр: АРП Инт. Ко, 1993. – Т. – 1 – 480 с.
31. Дьяченко Г. прот. Вера, Надежда, Любовь. В III-х Т. / протоиерей Григорий Дьяченко. – М.: Донской монастыр: АРП Инт. Ко, 1993. – Т. – 3 – 224 с.
32. Евдокимов П. Православие / Павел Евдокимов. – М., 2002. – 500 с.
33. Иерофей (Влахос), митр. Православная психотерапия. Святоотеческий курс врачевания души / митрополит Иерофей Влахос. – Почаев Изд-во Свято-Успенская Лавра, 2016. – 432 с.

34. Иларион (Алфеев), архиеп. Православие в II-х Т. / Архиепископ Иларион Алфеев. – М.: Изд-во Стретенского монастыря, 2009. – Т – 1– 976 с.
35. Иларион (Алфеев), архиеп. Православие в II-х Т. / Архиепископ Иларион Алфеев. – М.: Изд-во Стретенского монастыря, 2009. – Т – 2– 892 с.
36. Иларион (Троицкий), архиеп. Без Церкви нет спасения / Архиепископ Иларион Троицкий. – М.: изд-во Сретенский м-рь, 2007. – 356 с.
37. Инокентий (Борисов), архиеп. Беседы о грехах и его последствиях / архиепископ Инокентий Борисов. – Харьков, 1958. – 66с.
38. Иоан (Зизиулас), митр. Общение и инаковость. Новые очерки о личности церкви / пер. з англ. (серия Современное Богословие). – М.: Издательство ББИ, 2012. – 407 с.
39. Иоан (Зизиулас), митр. Бытие как общение. Очерки о личности и Церкви / митрополит Иоан Зизиулас. – М.: Изд. Свято-Филаретовского института, 2006. – 280 с.
40. Иоан (Кронштадский), прот. Путь к Богу / проиерей Иоан Кронштадский. – М.: Изд-во Дарь, 2013. – 464с.
41. Иоан (Шаховский), архиеп. Апокалипсис мелкого греха / архиепископ Иоан Шаховский. – М.: Изд-во Лепта, 2010. – 304с.
42. Захария (Захару), архим. Христос как путь нашей жизни: Введение в богословие старца Софрония (Сахарова) / архимандрит Захария Захару – М., 1995. – 220с.
43. Зеньковський В., прот. Апологетика / протоиерей Василий Зеньковський. – Париж, 1957. – 162 с.
44. Калист (Уэр), еп. Внутреннее Царство / митрополит Калист Уэр – К.: Дух и Литера, 2004. – 196 с.
45. Калист (Уэр) митр. Православная Церковь / митрополит Калист Уэр – К.: Дух и Литера, 2004. – 162 с.
46. Каллист (Уэр), еп. Православный опыт покаяния // Соборность. Сборник статей из журнала содружества SOBOR-NOST. М.: Б., 1998

47. Кочетков Г. свящ. О смертных грехах. Сборник материалов к огласительным беседам / священник Георгий Кочетков. – М., 2011. – 120 с.
48. Лазар (Абашидзе), архим. Грех и покаяние последних времен. О тайных недугах души / архимандрит Лазар Абашидзе. – К.: Изд-во Свято-Покровский Голосеевский монастырь, 2015. – 318с.
49. Лосский В.Н. Богословие и боговидение: Сб. статей / Под общей ред. В.Пислякова. – М., 2000. – 368 с.
50. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. Пер. с фр. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2010. – 429 с. 8.
51. Нектарий (Антонопулос), архим. Возвращение. Покаяние и исповедь / архимандрит Нектарий Антонопулос – М.: Изд. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, 1998. – 78с.
52. Никон (Воробьев), игум. Нам оставлено покаяния / игумен Никон Воробьев – М.: 1997. – 192с.
53. Паисий Святогорец стар. Слова в VI Т. / старец Паисий Святогорец, в пер. с греческого иеромонах Дорофей. – М.: Изд-во Стретенского монастыря, 2003 – Т – 1 С болью и любов'ю о современном человеке – 168 с.
54. Паисий Святогорец стар. Слова в VI Т. / старец Паисий Святогорец, в пер. с греческого иеромонах Дорофей. – М.: Изд-во Стретенского монастыря, 2003 – Т – 2 Духовное пробуждение – 154 с.
55. Паисий Святогорец стар. Слова в VI Т. / старец Паисий Святогорец, в пер. с греческого иеромонах Дорофей. – М.: Изд-во Стретенского монастыря, 2003 – Т – 3 Духовная Борьба – 138 с.
56. Платон (Игумнов), архим. Православное нравственное богословие / архимандрит Платон Игумнов. – М.: Изд-во Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1994. – 240с.
57. Сахаров Николай, прот. Христианская вира и христианская жизнь / протоиерей Николай Сахаров – Париж, 1939. – 142 с.

58. Софроний (Сахаров), архим. Видеть Бога как Он есть / архимандрит Софроний Сахаров – М.: Изд. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь, 2006. – 200.
59. Шмеман А. протопр. Великий пост / протопресвитер Александр Шмеман. – 2-е изд. Стер. – Краматорск: Тираж-51, 2009. – 158 с.
60. Шмеман А. протопр. Вера и Церковь. Сборник / Протопресвитер Александр Шмеман – М.: Книжный клуб Книговек, 2012 – 592 с. – (Русь Православная)
61. Шмеман А. протопр. Водю и Духом. О таинстве Крещения. / Протопресвитер Александр Шмеман – Пер. з англ. И. З. Дьяковой – М.: Гранат, 2018 – 240 с.
62. Шмеман А. протопр. Воскресние беседи/ Протопресвитер Александр Шмеман. – М.: Паломник, 2008. – 350с.
63. Шмеман А., прот. О Церкви // Православие и жизнь : сборник статей под ред. проф. С. Верховского. – Клин : Фонд «Христианская жизнь», 2002. – 448 с.
64. Шмеман А., прот. Святая святым : размышления об исповеди и причащении Святых Тайн / протопресвитер Александр Шмеман. – Изд. 4 – е, стереотип. – К. : Центр православной книги, 2007. – 124, [4] с.
65. Шумов П. прот. Девять бесед о покаянии / протоиерей Петр Шумов – М.: Типо-Литография И. Ефимова, 1902 – 48с.
66. Флоренский П. Столп и утверждение истины: Опыт православной теодедии / П.А. Флоренский. – М.: ООО»Издательство АСД», 2003. – 640 с.
67. Флоровский Г. прот. Пути русского богословия / протоиерей Георгий Флоровский — М.: Институт русской цивилизации, 2009. — 848 с.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

68. Анатолий (Берестов), иером. Грех, болезнь, изцеление. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.wco.ru/biblio/books/berest4/H05-T.htm>

69. Антоний (Сурожский) митр. Духовность и духовничество. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mitras.ru/be/be_6.htm
70. Антоний (Сурожский) митр. Смерть. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mitras.ru/illness/ill_smert.htm
71. Антоний (Сурожский) митр. О покаянии . [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mitras.ru/be/be_4.htm
72. Иов (Гумеров), иером. О гребне и покаянии. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://pravoslavie.ru/37310.html>
73. Киприан (Керн), архим. Православное пастырское служение. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Kiprian_Kern/pravoslavnoe-pastyrskoe-sluzhenie/1_2
74. Клеопа (Илие), архим. Что такое гордость из чего она рождается. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://pravoslavie.ru/43370.html>
75. Кураев А, протод. Покаяние на экспорт. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://diak-kuraev.livejournal.com/1393287.html>
76. Нестерук А. Метанойя, как изменения духовного опыта. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://azbyka.ru/metanojya-kak-izmenenie-duhovnogo-opyta>
77. Рафаил (Карелин), архим. О секуляризации Церкви. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://blagogon.ru/biblio/397/>